

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra ruských a východoevropských studií

Diplomová práce

2019

Klára Žaloudková

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra ruských a východoevropských studií

Oligarchizace v Bulharsku po roce 1989

Diplomová práce

Autor práce: Klára Žaloudková

Studijní program: Mezinárodní teritoriální studia

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Kocián

Rok obhajoby: 2019

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Klára Žaloudková

Bibliografický záznam

ŽALOUDKOVÁ, Klára. *Oligarchizace v Bulharsku po roce 1989*. Praha, 2019. 85s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jiří Kocián.

Rozsah práce: 148 735 znaků

Anotace

Tématem diplomové práce je proces oligarchizace Bulharska po roce 1989. V souvislosti s postkomunistickou transformací se v zemi začala profilovat úzká skupina velmi bohatých osob, která v různé míře zasahovala do politického dění, pročež je možné mluvit o oligarchii. Práce si klade za cíl za užití teoretických předpokladů amerického politologa Jeffreyho Winterse vytvořit komplexní obraz bulharské oligarchie v období mezi lety 1989 a 1997. Druhotným záměrem je pak za využití existujících parametrů pro studium tohoto fenoménu doplnit Wintersovu typologii oligarchie. Práce nejprve zasazuje bulharskou oligarchii do širšího kontextu strukturálních změn, se kterými se Bulharsko v souvislosti s transformačním procesem muselo potýkat. Následně se na základě analýzy strategií, které bulharští oligarchové přijímali pro prosazení svých zájmů, snaží poukázat na specifika bulharské oligarchie. Hlavním zjištěním práce je, že v rámci jednoho prostředí nemusí oligarchové jednat podle stejných vzorců chování, nýbrž mohou přijímat pro prosazení svých zájmů rozličné strategie. Práce dochází k závěru, že v případě Bulharska zkoumaného období je možné hovořit o dvou typech oligarchie: agresivní a umírněné.

Annotation

This diploma thesis deals with the process of oligarchization of Bulgaria after 1989. The collapse of the communist regime had created the opportunities for the emergence of a small group of ultra-wealthy citizens who had been to a varying degree involved in the process of policy decision-making therefore one can speak of oligarchy. The aim of the study is to offer a complex insight into the Bulgarian oligarchy in the years 1989–1997 while using the theoretical perspective of an American political scientist Jeffrey Winters. The other objective is to apply the parameters established by Winters for the purpose of the research of this phenomenon to the Bulgarian case in order to further develop his typology of oligarchies. The thesis put Bulgarian oligarchy into the broader context of the structural changes that took place in the country within the examined period. Based upon the analysis of the strategies for wealth defence, the thesis then presents the uniqueness of Bulgarian oligarchy. The central finding of this study is that, within one country, the oligarchs can adopt diverse strategies for wealth defence and thus one cannot speak of oligarchy in singular. The main contribution then lies in the introduction of two new types of oligarchy: *aggressive* and *moderate*.

Klíčová slova

oligarchie, oligarcha, transformace, tranzice, Bulharsko, ekonomická elita

Key words

oligarchy, oligarch, transformation, transition, Bulgaria, economic elite

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu své diplomové práce PhDr. Jiřímu Kociánovi, který mi byl vždy velice nápomocen při řešení každého problému, který se vyskytnul během přípravy projektu této práce a během samotného psaní. Můj dík patří také prof. Vladimíru Penčevovi, Ph.D. za jeho poznámky, připomínky, cenné rady a také za množství času, které mi během mého výzkumného pobytu v Sofii věnoval. Dále děkuji Mgr. Karlu Svobodovi, Ph.D. za rady týkající se konceptualizace práce a všechny jeho další užitečné připomínky.

Obsah

Úvod	2
1 Teoretická východiska	8
1.1 Oligarcha a oligarchie: teoretická vymezení	8
1.2 Typy oligarchie.....	13
2 Historický kontext	15
2.1 Dědictví předchozího režimu	16
3 Bulharská oligarchie v období mezi lety 1989 a 1997	25
3.1 Charakteristika systému.....	26
3.2 Bulharští oligarchové.....	33
3.3 Faktory ohrožující majetek oligarchů.....	34
3.4 Typy oligarchického chování	36
3.4.1 Agresivní oligarchie	37
3.4.2 Umírněná oligarchie	39
4 Strategie oligarchů pro ochranu bohatství	42
4.1 Způsoby ochrany majetku oligarchů	42
4.2 Zapojení oligarchů do politického dění.....	50
4.3 Schopnost státu reagovat na patologická chování oligarchů.....	55
4.4 Specifika bulharské oligarchie	57
Závěr	60
Summary	63
Seznam použitých zkratk	65
Seznam použitých zdrojů	66
Primární zdroje	66
Sekundární zdroje.....	70

Úvod

Stejně jako ostatní země střední, východní a jihovýchodní Evropy se i Bulharsko dostalo na počátku devadesátých let minulého století do procesu kompletní proměny jak politického a hospodářského, tak i společenského uspořádání. Po čtyřiceti letech socialistické formy uspořádání veškerého dění v zemi byla obnovena občanská práva a svobody, politický pluralismus a také tržní hospodářství. Bulharská cesta z komunistického režimu směrem ke konsolidované demokracii a kapitalismu nicméně nebyla jednoduchá. Celá řada strukturálních problémů, se kterými se země do listopadu 1989 potýkala, přetrvávala mnoho dalších let. To mělo za následek neustálé prohlubování hospodářských potíží, které na přelomu let 1996 a 1997 vyústily ve finanční krizi. Příčinu je přitom možné hledat především ve značné politické nestabilitě, kvůli které bylo takřka nemožné vytvořit, natožpak implementovat koherentní program reforem. V průběhu prvních osmi let transformace se v zemi totiž vystřídalo celkem šest vládních kabinetů. Výrazným specifikem Bulharska tohoto období je přitom skutečnost, že postkomunistické Bulharské socialistické straně se podařilo zachovat si přízeň velké části obyvatel, díky čemuž jí společně s druhou největší politickou silou v zemi Svazem demokratických sil přináležela klíčová role v určování chodu reforem.

V souvislosti s problematickou Bulharskou tranzicí se velmi často hovoří o fenoménu „ovládnutí státu“, který označuje situaci, kdy soukromé subjekty výraznou měrou ovlivňují chod daného státu. Bulharsko devadesátých let se totiž skutečně vyznačovalo velkou mírou korupce, a to jak na úrovni každodenního života, tak i ve vrcholné politice.¹ V souvislosti s „ovládnutím bulharského státu“ pak bývají velmi často zmiňována jména jako Ilja Pavlov, Valentin Mollov, Emil Kjulev a Veska Medžidieva, anebo názvy ekonomických uskupení Multigroup, Tron, Nove či Orion.² Ve spojení s nimi bývají mnohdy užívány pojmy oligarcha a oligarchie.

¹ Joel S. Hellman, Geraint Jones a Daniel Kaufmann, „Seize the State, Seize the Day: An empirical analysis of State Capture and Corruption in Transition,“ Policy Research Working Paper, č. WPS 2444 (Washington DC: World Bank, 2000), 4. Těž Joel Hellman a Daniel Kaufman, „Confronting the Challenge of State Capture in Transition Economies,“ *Finance and Development* 3, č. 38 (leden 2001): 31.

² Iliyana Marcheva, „The Socioeconomic Consequences of Privatization in Bulgaria at the End of the 20th and the Beginning of the 21st Century,“ *Bulgarian Historical Review* 1–2 (2013): 102–136. Těž Andrew Barnes, „Extricating the state: The move to competitive capture in post-communist Bulgaria,“ *Europe-Asia Studies* 59, č. 1 (leden 2007): 74–75.

Základní definice oligarchie, tedy vláda menšiny, vychází z myšlenek starořeckých filosofů Platóna a Aristotela, kteří oligarchii vnímali jako jeden z druhů státních uspořádání. V současné době, a především pak v souvislosti s postkomunistickou transformací Postsovětského prostoru, však bývá pojmu oligarchie užíváno v přeneseném významu – úzká skupina velmi bohatých jedinců manipuluje politickým děním ve svůj prospěch. Ve většině případů přitom nejde o jejich přímou politickou angažovanost. Takováto definice oligarchie je dostatečně obecná na to, aby mohla být aplikována i na Bulharsko devadesátých let. Na jedné straně sice umožňuje obecné uchopení tohoto fenoménu, nicméně však sama o sobě nepomáhá pochopit specifika bulharské oligarchie.

Fenoménem oligarchie se v poslední době zabýval americký politolog Jeffrey Winters, který v publikaci *Oligarchy*, vydané poprvé v roce 2011, představil svou teorii oligarchie. Stejně jako Platón a Aristoteles i Winters považuje za oligarchu kohokoliv extrémně zámožného. Vychází přitom z předpokladu, že čím větším bohatstvím jedinec disponuje, tím větší má i moc. Pokud je tato moc využívána k dosažení politických cílů, které ovšem souvisí se zajištěním ochrany majetku, je možná hovořit o oligarchii. Podle Winterse však nelze vnímat oligarchii staticky co by konečný stav, ale spíše jako politický proces, jehož charakter se mění s místem a v čase. Pro lepší uchopení tohoto fenoménu pak Winters na základě analýzy globálních trendů oligarchii typologizoval. Předkládaný výzkum pak z jeho práce do značné míry vychází.³

Za základní cíl svého výzkumu jsem si stanovila podat komplexní obraz bulharské oligarchie v období tranzice, pročež jsem se prvotně chtěla pokusit zařadit bulharský případ do Wintersovy typologie. Bulharská zkušenost je však s ohledem na transformační proces natolik specifická, že pro její popis není existující typologie dostačující. Ve své diplomové práci proto za užití existující konceptualizace, vytvořené pro studium tohoto fenoménu právě Wintersem, analyzuji chování bulharských ekonomických elit se záměrem nejen podat ucelený obraz bulharské oligarchie, ale také doplnit Wintersovu typologii o nové typy vhodné pro společnosti procházející demokratickou tranzicí. Konkrétně se budu zabývat obdobím let 1989 a 1997. Toto časové zakončení jsem zvolila, jelikož s koncem roku 1996 bývá odbornou veřejností spojován také konec prvního období značně problematické bulharské tranzice.

³ Jeffrey Winters, *Oligarchy* (New York: Cambridge University Press, 2011).

Diplomovou práci jsem strukturovala do dvou celků, teoretického a analytického, které jsem dále rozčlenila do jednotlivých tematických kapitol. V první části se věnuji konceptu oligarchie, který je pro mou studii klíčovým. Nejprve stručně představuji původní význam tohoto pojmu podle Platóna a Aristotela. Dále se podrobněji zabývám teorií oligarchie Jeffreyho Winterse, jež se stala pro můj výzkum stěžejní. Pozornost přitom věnuji ani ne tolik jím vymezeným typům oligarchie jakožto spíše parametrům, které pro analýzu oligarchického chování stanovil.

Výchozím bodem mé analýzy je rok 1989, neboť s ním spojený vývoj předznamenal kompletní proměnu politického, hospodářského, ale i společenského uspořádání. Pro plné pochopení procesu transformace je nicméně nezbytné zasadit jej do širších historických souvislostí, které jsou představeny ve druhé kapitole. Pozornost v ní věnuji konkrétně období od ustanovení komunistického režimu do konce roku 1989. Zaměřuji se přitom hlavně na politické a ekonomické otázky relevantní pro účely mé studie. Stručně také představím události související se změnou režimu.

Dvě následující kapitoly jsou věnovány bulharské oligarchii v období mezi lety 1989 a 1997. V první z nich prezentuji výsledky své analýzy, a tudíž v teoretické rovině představuji bulharskou oligarchii zkoumaného období. Nejprve se zabývám faktory, které její charakter ovlivňovaly, a totiž povahu systému, povahu aktérů a povahu nebezpečí, která bohatství oligarchů ve zkoumaném období ohrožovala. Následně představuji dva typy oligarchie, které se mi na základě komparace chování jednotlivých oligarchů podařilo rozlišit. V závěrečné kapitole provádím analýzu strategií, které za účelem ochrany svého bohatství oligarchové přijímaly. Tato část je rozdělena do čtyř podkapitol, přičemž tři z nich vychází z logiky zkoumaných parametrů, v poslední jsou shrnuty dílčí závěry mé analýzy.

V teoretické části diplomové práce, již je věnována první kapitola, vycházím především z již zmíněné publikace *Oligarchy* amerického politologa Jeffreyho Winterse.⁴ Vzhledem k tomu, že problematika oligarchie částečně zasahuje i do ekonomického a právního prostředí, ve své práci беру v úvahu také stanoviska týkající se nerovné distribuce bohatství francouzského ekonoma Thomase Pikettyho, prezentované v díle

⁴ Winters, *Oligarchy*.

Capital in the Twenty First Century, amerického právního teoretika Williama Singera, či amerického geografa zabývajícího se distribucí bohatství Nicholase Blomleyho.⁵

V části práce zaměřené hlavně faktograficky vycházím ze studií bulharských, anglosaských a českých autorů. Z přehledových historických publikací bych chtěla poukázat především na *Bălgarskite prechodi 1939–2010*, které zpracovaly bulharské historičky Evgenija Kalinova a Iskra Baeva, na *Bulgaria* od amerického historika Richarda Cramptona, na *Dějiny Bulharska* od kolektivu autorů pod vedením Jana Rychlíka, na *Dějiny Balkánu ve 20. století* od Miroslava Tejchmana a v neposlední řadě také kolektivní monografii *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989* od Bohuslava Litery, Miroslava Tejchmana a Jiřího Vykoukala⁶ Co se týká problematiky bulharské transformace, důležitá pro mě byla publikace *Preying on the State: The Transformation of Bulgaria after 1989* od Venelina I. Ganeva. Z autorů politických a ekonomických analýz je třeba jmenovat Vasila Paraskevova, Alexandara Stojanova, Iljanu Marčevu, Ivana Čalākova, Mihaila Petkova anebo Andrew Barnese⁷. V neposlední řadě bych také ráda zmínila odborné studie Centra pro studium demokracie v Bulharsku, přičemž důležitá pro

⁵ Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century* (Cambridge: Harvard University Press, 2017), ProQuest Ebrary. Joseph William Singer, „Re-Reading Property,“ *New England Law Review* č. 26 (jaro 1992): 711–730. Též Joseph William Singer, *Entitlement: The Paradoxes of Property* (New Haven: Yale University Press, 2000). Joseph William Singer, „From Title to Entitlement,“ v *Property and Values: Alternatives To Public and Private Ownership* ed. Charles Geisler a Gail Daneker (Washington, DC: Island Press, 2000). Nicholas Blomley, „Law, Property, and the Geography of Violence: The Frontier, the Survey, and the Grid,“ *Annals of the Association of American Geographers* 93, no. 1 (březen 2003): 121–141.

⁶ Evgenija Kalinova a Iskra Baeva, *Bălgarskite prechodi 1939–2010* (Sofia: Paradigma, 2010). Richard J. Crampton, *Bulgaria* (New York: Oxford University Press, 2007), ProQuest Ebrary. Jan Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016). Miroslav Tejchman, *Balkán ve 20. století* (Praha: Karolinum, 2017). Bohuslav Litera, Jiří Vykoukal a Miroslav Tejchman, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad východního bloku 1944–1989* (Praha: Libri, 2004).

⁷ Venelin Ganev, *Preying on the State: The Transformation of Bulgaria after 1989* (Ithaca: Cornell University Press, 2007). Venelin I. Ganev, „The Separation of Party and State as a Logistical Problem: A Glance at the Causes of State Weakness in Postcommunism,“ *East European Politics and Societies* 15, č. 2 (2001): 389–420. Vasil Paraskevov, „The Decline of Socialism in Bulgaria: Mikhail Gorbachev, Todor Zhivkov and Soviet Perestroika, 1985–1989,“ *Socialist History* 42 (2012): 25–42. Alexander Stoyanov, „Private Business and Entrepreneurial Inclinations in Bulgaria,“ *International Journal of Sociology* 27, č. 3 (zima 1997): 51–79. Ilijana Marčeva, „The Socioeconomic Consequences of Privatization in Bulgaria at the End of the 20th and the Beginning of the 21st Century,“ *Bulgarian Historical Review* 1–2 (2013): 102–136. Andrew Barnes, „Extricating the state: The move to competitive capture in post-communist Bulgaria,“ *Europe-Asia Studies* 59, č. 1 (leden 2007): 71–95. Ivan Čalāk, *Mrežite na prechoda: Kakvo vsaštmost se sluči v Bălgarija sled 1989 g* (Sofia: Iztok-Zapad, 2008). Mikhail Petkov, *Oligarchic Party-Group Relations in Bulgaria The Extended Parentela Policy Network Model* (Naples: Palgrave Macmillan, 2019).

tuto práci byla hlavně analýza kolektivu autorů Ognjana Šentova, Bojko Todorova a Aleksandara Stojanova *Organiziranate prestäpnost v Bälgarija: Pazari i tendencii*.⁸

Analytická část mé práce se opírá především o dobová periodika otištěná ve zkoumaném období, která jsem měla možnost prostudovat během výzkumného pobytu v Sofii a které jsou přístupné v Národní knihovně svatého Cyrila a Metoděje. Konkrétně se jedná o deník *Demokracija*, který od počátku roku 1990 vydával Svaz demokratických sil. Dále jsem pracovala s finančním týdeníkem *Bankerä*, který je vydáván soukromým vydavatelem od roku 1993. V neposlední řadě pak šlo o ekonomický týdeník *Kapital*, který vychází taktéž od roku 1993. Pro dokreslení některých informací jsem čerpala i z deníků *24 časa* a *Duma* a z článků publikovaných na webových stránkách Rádia Svobodná Evropa či týdeníku *The Economist*. Uvedená periodika jsem prostudovala od roku 1989, respektive od prvního čísla prvního vydání, do konce roku 1996 v plném rozsahu. V některých případech jsem však toto časové vymezení přesáhla, neboť některé finanční skandály spojené se zkoumanými oligarchy doznívaly i po roce 1996. Pro výběr vhodných dobových periodik pro mě bylo zásadní, aby dané periodikum nebylo vlastněné zkoumaným aktérem ani nikým s ním přímo spojeným, aby šlo o prestižní periodika a aby svým obsahem cílily spíše na užší skupinu osob. Konkrétní výběr jsem pak provedla po konzultaci s Alexandrem Kjosevem, předním odborníkem na historický vývoj masových médií v Bulharsku.

V tomto ohledu bych ráda podotkla, že si jsem vědoma limitů svého výzkumu, a to především vzhledem k povaze zdrojů použitých pro účely analýzy. Jednotlivé zdroje informací jsem se však pokusila podrobit kritickému pohledu, a to tím, že jsem zhodnotila tematické zařazení periodika, jeho čtenářské zaměření, ale také to, komu patří. Dále jsem pak zvažila povahu a okolnosti vzniku konkrétních článků, a to s ohledem na jejich obsahovou stránku. V neposlední řadě jsem pak získané informace mezi sebou porovnávala.

Závěrem bych chtěla upozornit na úskalí spojená s používáním bulharský psaných zdrojů, s nimiž jsem se při zpracování této studie musela vyrovnat. V první řadě se jednalo o přepis bulharských jmen a pojmů do latinky, u něhož mi jako vzor posloužila jednak zmiňovaná kolektivní monografie *Dějiny Bulharska*, ale také *Doporučení pro přepis*

⁸ Ognjan Šentov, Bojko Todorov a Aleksandar Stojanov. *Organiziranate prestäpnost v Bälgarija: Pazari i tendencii*. (Sofie: Centär za izsledvane na demokracijata, 2007).

nelatinkových písem do latinky vydané Národní knihovnou České republiky.⁹ Bulharská jména jsou v práci přepisována foneticky. Co se týká názvů velkých koncernů, rozhodla jsem uvádět anglické varianty přepisu (Multigroup namísto Multigrup).

⁹ Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska. Doporučení pro přepis nelatinkových písem do latinky* (Praha: NK ČR, 2006).

1 Teoretická východiska

Oligarchie patří v obecném diskurzu mezi koncepty poměrně často užívané, avšak velmi málo teoreticky zpracované, což vede ke značné terminologické nejednotnosti. V důsledku toho je možné v rámci každého politického systému či společenského uspořádání pozorovat oligarchické tendence. Obecně užívaná definice oligarchie, tedy vláda menšiny, vychází z původního významu řeckého slova *oligarkhia*, které vzniklo sloučením dvou slov: *oligoi* (nemnozí) a *arkhein* (vláda). Za oligarchii tak může být v nejširším smyslu považováno státní zřízení starověké Sparty, nomenklaturní systém sovětského typu, ale i struktura vnitřního uspořádání korporátní společnosti. Za oligarchu by pak bylo možné označit ruské milionáře stejně jako například kardinály římskokatolické církve.¹⁰

S ohledem na nekonzistenci v chápání oligarchie je pro účely předkládané studie nezbytné tento pojem přesně vymežit. Tato kapitola bude proto věnovaná teoretickým východiskům vhodným pro studium oligarchie v Bulharsku po roce 1989. I přes to, že stěžejní je pro mou práci koncept oligarchie amerického politologa Jeffreyho Winterse, nejprve stručně představím původní pojetí tohoto fenoménu tak, jak jej zpracoval Platón a Aristoteles. Důvodem pro to je skutečnost, že stejně jako celá řada dalších teoretiků tohoto fenoménu i Winters z jádra jejich definic odvodil svůj vlastní výklad oligarchie.

1.1 Oligarcha a oligarchie: teoretická vymezení

Mezi první teoretiky oligarchie bývají obecně řazeni dva řečtí filosofové: Platón a Aristoteles. Platón vnímal oligarchii jako jedno ze čtyř pomýlených státních zřízení, ve kterém vládou pouze bohatí, zatímco chudí se na vládě nijak nepodílejí. Vládnoucí třída bohatých pak podle něj za účelem zajištění si svých příjmů upravuje zákony ve svůj prospěch.¹¹ Aristoteles politickou teorii svého učitele rozšířil o další formy státního uspořádání, a to na základě dvou parametrů: počtu vládnoucích a jejich respektu k zákonům. V prvním případě je rozlišována vláda jednotlivce, menšiny, či většiny, zatímco v případě druhého parametru jde o to, zda vládnoucí hledí na prospěch svůj či na

¹⁰ Winters, *Oligarchy*, 2–3.

¹¹ Platón ve svém díle *Ústava* rozlišil celkem čtyři nedokonalé formy státního uspořádání – timokracii, oligarchii, demokracii a tyranii. Za ideální uspořádání přitom Platón považoval aristokracii, ve které vládou filosofové. Platón, „Kniha osmá“, v *Ústava*, přeložil František Novotný (Praha: Oikoymenh, 2001), 245–276.

prospěch obecný. Aristoteles přitom vychází z předpokladu, že ve všech společenských uspořádáních je bohatých málo.¹² V případě, kdy „nejvyšší moc jest v rukou zámožných“, kteří vládou ve svůj vlastní prospěch, jedná se o oligarchické uspořádání.¹³

Pokud budeme vycházet z Aristotelova předpokladu, že oligarchie je vláda zámožných jedinců, za oligarchu musí být logicky označen pouze v porovnání s většinovým obyvatelstvem velmi zámožný člověk. Důležité je v tomto ohledu mít na vědomí skutečnost, že nestejněměrná distribuce bohatství ve společnosti rovnoměrně způsobuje politickou nerovnost. Extrémní bohatství totiž vytváří výrazné mocenské výhody pro ty, jež velkým majetkem disponují, a to neohledně na politické zřízení státu.¹⁴ Kupříkladu podnikatel disponující velkým množstvím peněz si může dovolit zaplatit velmi dobrou předvolební kampaň politickému kandidátovi, který bude po svém zvolení jednat ve prospěch svého dárce. To zvýší jeho šance na vítězství ve volbách v porovnání s někým, kdo z důvodu nedostatku financí žádnou kampaň nevede. O co víc nerovnoměrná je distribuce bohatství, o to víc se zvětšuje vliv a moc movitých jedinců.¹⁵

Problematikou ekonomické nerovnosti a s ní související mocí bohatých osob se v současné době zabývá americký politolog Jeffrey Winters. Ten vychází z předpokladu, že pokud chápeme moc v tradičním pojetí jako schopnost jedné osoby přimět druhou osobu udělat něco, co by jinak s velkou pravděpodobností neudělala, koncentraci velkého bohatství lze považovat za jeden z možných zdrojů moci jedince.¹⁶ Moc založená na materiálních zdrojích je pak podle Winterse jedním z definičních znaků oligarchů. Materiální moc, jak ji Winters pojmenoval, se vyznačuje především svým všestranným využitím. Politický vliv oligarchy totiž nezávisí na jeho přímé angažovanosti, nýbrž na výši jmění, které je ochoten poskytnout k prosazení své vůle a svých záměrů. Díky své

¹² Aristoteles, *Politika*, přeložil Antonín Kříž (Praha: Rezek, 1998), 119–128.

¹³ *Ibid.*, 120.

¹⁴ Extrémní bohatství je přitom relativní označení. Bulharský oligarcha v devadesátých dvacátého století disponoval bezesporu rozdílným množstvím bohatství než oligarcha na stejném území na konci devatenáctého století. Rozsah bohatství, které překračuje práh extrémnosti, se liší s místem a v čase a je tedy nezbytné jej blíže specifikovat pro každý případ zvlášť.

¹⁵ Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, 113–116. Též Robert Dahl, *A Preface to Economic Democracy* (Los Angeles: University of California Press, 1984), 2–6.

¹⁶ Robert Dahl, „The Concept of Power,“ *Behavioral Science* 2:3 (červenec, 1957): 202–203. Jeffrey Winters ve své publikaci *Oligarchie* vymezuje celkem pět druhů moci jedince na základě jejích zdrojů: moc založenou na politických právech, moc založenou na zastávání oficiálního postu, donucovací moc, mobilizační moc a moc materiální. Winters, *Oligarchy*, 6–19.

materiální moci si může zajistit dlouhodobé aktivní zapojení jiných, kteří se osobně zasadí o dosažení žádoucího cíle, aniž by to bylo přímo v jejich bezprostředním zájmu. Jejich jediným požadavkem je materiální kompenzace za vykonané služby. Nemusí přitom jít pouze o nezákonné korumpování politiků, soudců, policistů i jiných státních úředníků, ale také o běžné najmutí si nejlepších právníků či jiných odborníků, kteří jednají v zájmu oligarchy.¹⁷

Důležité je v tomto ohledu podotknout, že materiální moc je v případě oligarchů využívána pouze k dosažení čistě osobních zájmů. Platónovu tezi, že si „vládnoucí třída bohatých upravuje zákony za účelem zajištění si svých příjmů“, Winters blíže specifikoval představením konceptu *ochrana bohatství*.¹⁸ Stejně jako každý jiný si totiž i velmi zámožný člověk snaží chránit svůj majetek před jakoukoliv formou odcizení. Rozdíl je však jednak v rozsahu nebezpečí, které jeho majetku hrozí, ale i v prostředcích, které jsou pro jeho obranu využity.

Podle celé řady odborníků z řad ekonomů, právníků či politologů je jedním z jevů moderních společností akumulace velkého bohatství a s ním spojenou mocí v rukou malé skupiny lidí.¹⁹ Kupříkladu americký právní teoretik William Singer, který se dlouhodobě zabývá studiem vlastnického práva, tvrdí, že právo vlastnit soukromý majetek upravuje vztahy mezi lidmi rozdělením pravomocí nad kontrolou zdrojů. Z tohoto hlediska je pak možné majetek vnímat jako relační a to v tom smyslu, že je v podstatě držen na úkor ostatních.²⁰ V tomto ohledu je možné jej chápat také jako exkluzivní. Díky své exkluzivitě je však majetek náchylný k tomu být středem sporu mezi jeho vlastníkem a ostatními. Tvrzení, že „toto všechno je mé“, totiž neustále čelí protireakci „řekl kdo?“. Nebezpečí spojené s těmito pochybnostmi pak úměrně roste s mírou nerovnoměrnosti distribuce majetku.²¹

¹⁷ Winters, *Oligarchy*, 18–20.

¹⁸ Platón, *Ústava*, 248.

Winters, *Oligarchy*, 6–11.

¹⁹ Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, 150–169. Též Singer, „Re-Reading Property,“ 718. Též Singer, *Entitlement: The Paradoxes of Property*, 3–5.

²⁰ Singer, „From Title to Entitlement,“ 3–4.

²¹ Blomley, „Law, Property, and the Geography of Violence: The Frontier, the Survey, and the Grid,“ 201. Též Adolf Augustus Berle, *Power without Property: A New Development in American Political Economy* (San Diego: Harcourt Trade Publishers, 1962), 98.

V souvislosti s *ochranou bohatství* je přitom podstatné rozlišovat dvě její podkategorie – *ochranu vlastnictví* a *ochranu příjmu*. První zmíněná souvisí s opatřeními, které oligarcha přijme, aby nebyl jeho majetek odcizen těmi, jež si ho nárokují. Odcizení přitom může mít na jedné straně formu vertikální – v případě, že se chudým podaří přerozdělit si majetek bohatého, nebo v případě, že majetek oligarchy zabaví stát – či na straně druhé formu horizontální – když se majetku oligarchy zmocní jiný oligarcha. *Ochrana vlastnictví* extrémně bohatých jedinců se přitom výrazně liší svým rozsahem a použitými prostředky oproti ochraně majetku většinového občana. *Ochrana příjmu* pak souvisí s prostředky přijatými pro zajištění co největšího toku příjmů z vlastněného bohatství.²²

Pro účely studia fenoménu oligarchie je nicméně nezbytné ještě vymezit rozdíl mezi *vlastnictvím* jako společensko-ekonomickou kategorií a *vlastnickým právem* jako formální právní kategorií. Zatímco v prvním případě je vlastnictví vynuceno přímou účastí majitele na úkor ostatních, druhá kategorie definuje stav, kdy jde o vynucení nepřímé skrze státní instituce, potažmo zákony. Současně s tím je důležité mít na paměti fakt, že koncept vlastnictví jako takový prošel v období od antiky do současnosti velkými proměnami podmíněnými konkrétní formou dobové společenské organizace. Obě výše zmíněné kategorie se přitom navzájem v různé míře překrývaly podle toho, jakým způsobem byla zajištěna držba vlastnictví.²³

V kontextu této studie je důležité vzít v potaz především změnu v chápání vlastnictví spojenou s komplexní transformací jak politického, tak ekonomického systému Bulharska po roce 1989. Období mezi lety 1947 a 1989 bylo charakteristické neexistující institucí soukromého vlastnictví. Vlastnická práva k soukromému majetku byla od září 1944 postupně redukována a oklešťována, znárodněním pak dle dobové terminologie došlo k jeho úplnému zrušení.²⁴ Brzy po roce 1989 byl koncept vlastnictví redefinován. Zcela zásadní přitom bylo zakotvení práva občanů na soukromý majetek v nové liberálně demokratické ústavě přijaté v roce 1991.²⁵ V prvním období bulharské transformace však

²² Příjmy z vlastněného bohatství se rozumí zisky firem, které oligarcha vlastní; dividendy; úroky či nájmy. Winters, *Oligarchy*, 6–26.

²³ Jiří Bílý, *Právní dějiny na území ČR: vysokoškolská učebnice*, (Praha: Linde, 2003), 21–27.

²⁴ Stoyanov, „Private Business and Entrepreneurial Inclinations in Bulgaria,“ 57–61.

²⁵ „Constitution of the Republic of Bulgaria Prom. Sg 56/13 Jul 1991,“ National Assembly of the Republic of Bulgaria, staženo 31. prosince 2018, <https://www.parliament.bg/en/const/>.

nebyl stát schopen tato práva svým občanům plně garantovat a celá řada jedinců tak musela spoléhat na přímé formy vynucení vlastnictví.²⁶

Chápeme-li tedy, že hlavními aktéry zkoumaného fenoménu jsou oligarchové, tedy jedinci disponující v porovnání s většinovým obyvatelstvem extrémní koncentrací majetku, který může být použit k prosazení čistě osobních zájmů svého vlastníka, je nyní možné přesně vymezit samotný koncept oligarchie. Winters se v tomto ohledu výrazně odlišuje od jiných teoretiků tohoto fenoménu.²⁷ Podle něj totiž pojem oligarchie neoznačuje konečný stav, tedy způsob vlády či formu státního zřízení, nýbrž spíše proces využívání moci založené na materiálních zdrojích k dosažení politických cílů. Podle Winterse tedy není podmínkou oligarchie přímá účast oligarchů na řízení státu. Základním předpokladem je totiž užití politické moci motivované osobními zájmy spojenými s *ochranou bohatství*. To podle povahy systému, ve kterém extrémně bohatí jedinci působí, nemusí nutně vyžadovat jejich přímou účast na řízení chodu státu.

Oligarchie jako proces tudíž fluktuuje napříč různými formami společenského uspořádání, podle kterého mění svůj charakter. Záleží přitom především na povaze systému a s tím i na související povaze nebezpečí, které majetek oligarchy ohrožuje. V některých zemích musí extrémně bohatí jedinci často navyšovat prostředky k ochraně svého jmění úměrně s tím, jak svůj majetek rozšiřují. *Ochrana bohatství* se přitom mnohdy neobejde bez násilí. Oproti tomu zejména v konsolidovaných liberálních demokraciích, kde legislativa garantuje vlastnické právo a majetek jedince je tedy chráněn zákony daného

²⁶ Viz. další kapitoly této práce.

²⁷ Mezi další významné teoretiky tohoto fenoménu lze zařadit německého sociologa Roberta Michelse. Ten v roce 1911 vydal knihu *Politické strany: Sociologická studie oligarchických tendencí v moderních společnostech*, ve které představil svou tezi „o železném zákonu oligarchie“. Ta popisuje skutečnost, že ve všech společenských uspořádáních působí mechanismy, které vedou ke vzniku oligarchie. Tu on chápal, stejně jako první teoretici oligarchie, jako vládu úzkého okruhu lidí. V souvislosti s rozpadem Sovětského svazu (SSSR) a nepřehledného procesu transformace Ruska došlo k nárůstu užívání pojmu oligarcha, který označoval jedince, jež nabyli ohromné jmění záhy po rozpadu SSSR. Za oligarchii tak byl často v této souvislosti považován stav, kdy tito bohatí jedinci zasahovali do politiky. V poslední době se koncept oligarchie snažila definovat například americká socioložka Darcy K. Leach. Ta chápe oligarchii jako „...velkou koncentraci nelegitimní autority a/nebo vlivu v rukou menšiny, což *de facto* znamená, že cokoliv tato menšina chce udělat, tak se stane, i přes případnou nevěli většiny.“ Darcy K. Leach, „The Iron Law of What Again? Conceptualizing Oligarchy Across Organizational Forms,“ *Sociological Theory* 23:3 (září 2005): 312–337. Stephens Fortescue, *Russia's Oil Barons and Metal Magnates: Oligarchs and the State in the Transition* (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2006). Anders Åslund, *Russia's Capitalist Revolution: Why Market Reform Succeeded and Democracy Failed?* (Washington: Peterson Institute for International Economics, 2007).

státu, nehraje *ochrana vlastnictví* tak významnou roli. Mnohem důležitější je v tomto ohledu *ochrana příjmu*, pro níž je v současné době největší hrozbou zdanění. Oligarchové proto využívají svých nemalých materiálních prostředků, aby angažovali nejlepší profesionály (právníky, účetní, ekonomy, daňové poradce, lobbisty a další) pro zajištění co nejvyšších výnosů z kapitálu, tudíž co nejnižšího zdanění.²⁸

1.2 Typy oligarchie

Definice oligarchie co by politického procesu je dostatečně obecná na to, aby mohla být aplikována na kterýkoliv stát. Umožňuje obecné uchopení problému, sama o sobě nicméně nepomáhá pochopit specifika oligarchického jednání, která se mění s místem a v čase. Oligarchie je totiž především proměnlivým procesem. Čím se oligarchie v jednotlivých prostředích liší, je způsob a míra zapojení oligarchů do *ochrany bohatství*. Právě na základě těchto odlišností je podle Winterse možné rozlišovat různé typy oligarchie.

Pro přesné vymezení rozdílů mezi jednotlivými oligarchiemi představil Winters čtyři základní ukazatele. Prvním z nich je míra zapojení oligarchů do *ochrany bohatství*. Podstatnou roli přitom hraje to, nakolik se musí zkoumaný aktér skutečně angažovat pro to, aby jeho bohatství nebylo odcizeno. Pokud je jeho majetek chráněn státem skrze právní předpisy, jeho aktivní zapojení je minimální. V opačném případě však musí věnovat sám oligarcha nemalé úsilí, aby své bohatství ochránil. Druhým parametrem je míra účasti oligarchů na řízení chodu státu. V tomto ohledu záleží hlavně na tom, zda se oligarcha snaží zapojovat do politických procesů a ovlivňovat tak chod země ve svůj prospěch, či nikoliv. Dalším ukazatelem je povaha zapojení oligarchů do *ochrany bohatství* a povaha účasti oligarchů na řízení chodu státu. V souvislosti s tímto parametrem jde o to, zda oligarchové jednají individuálně, anebo mají tendence své strategie společně koordinovat, či svou spolupráci dokonce formálně institucionalizovat. V případě posledního parametru se pak jedná o to, jestli je systém pravidel v daném státu dostatečně silný, aby kontroloval chování oligarchů a byl tak schopen případné patologie sankcionovat.²⁹

Na základě těchto ukazatelů Winters určil čtyři ideální typy oligarchie: *válečnou*, *vládnoucí*, *sultanistickou* a *občanskou*. První z nich popisuje situaci, kdy jsou jednotliví oligarchové přímo zapojeni do ochrany bohatství, protože kontrolují veškeré dostupné

²⁸ Winters, *Oligarchy*, 6–26.

²⁹ *Ibid.*, 32–35.

prostředky síly na území, kterému sami vládnou. Jejich vláda nad daným teritoriem a komunitou v ní žijící je přitom absolutistická, založená na patrimoniálních vztazích a vyznačuje se nulovou snahou koordinace strategií *ochrany bohatství* s ostatními oligarchy.³⁰ V případě, že si oligarchové udržují osobní roli v ochraně bohatství, avšak snaží se koordinovaně skrze formální instituce určovat chod státu ve svůj prospěch, jedná se o *vládnoucí oligarchii*. Jejich spolupráce pak do jisté míry dokáže zajistit eliminaci horizontálního nebezpečí pro jejich bohatství.³¹ Dalším typem je *sultanistická oligarchie*. Ta nastává v situaci, kdy monopol na užití síly v rámci jednoho státního celku přináleží jednomu oligarchovi, který si nicméně udržuje klientelistické vztahy s oligarchy ostatními. Význačným znakem *sultanistické oligarchie* je absence právního státu, jež je *de facto* nahrazen osobou vládnoucího oligarchy, který si udržuje neomezenou moc. *Ochrana bohatství* jednotlivých oligarchů je přitom zajištěna právě osobou tohoto vládnoucího oligarchy.³² Konečně posledním typem je *občanská oligarchie*. V tomto případě se oligarchové nemusí aktivně angažovat pro *ochranu vlastnictví*, protože stát je schopen skrze legislativní rámec zajistit svým občanům garanci práv vlastnit soukromý majetek. Oligarchové v tomto ohledu plně na stát spoléhají. Mnohem důležitější je pro ně pak druhý aspekt *ochrany bohatství*, a tedy *ochrana příjmu*.³³

³⁰ Winters, *Oligarchy*, 40–45.

³¹ *Ibid.*, 66–75.

³² *Ibid.*, 135–140.

³³ *Ibid.*, 208–215.

2 Historický kontext

Fenomén oligarchizace Bulharska v období mezi lety 1989 a 1997 je nezbytné vnímat v širším kontextu strukturálních změn, které v zemi ve zkoumaném období probíhaly. Bulharsko se totiž stejně jako další státy střední, východní a jihovýchodní Evropy na počátku devadesátých let ocitlo v nebývalém procesu transformace komunistického systému směrem k demokracii a tržnímu hospodářství. Rozsah změn, které tato přeměna vyžadovala, byl mimořádně velký. Tento proces se totiž netýkal pouze politického a ekonomického uspořádání, zahrnoval i zásadní proměny v oblasti společenské a kulturní. A ačkoliv existují tendence modelovat postkomunistickou transformaci jako řadu po sobě jdoucích etap, je nezbytné mít na paměti, že ve skutečnosti šlo o vysoce komplexní proces, v rámci kterého docházelo ke změnám souběžně hned v několika oblastech.³⁴ Povaha jednotlivých proměn byla navíc podmiňována celou řadou faktorů souvisejících jednak s historickou zkušeností, ale také s bezprostředním kontextem, v němž se daná změna uskutečňovala.³⁵

Účelem této kapitoly je zasadit transformační proces do širších souvislostí a to zejména s ohledem na socialistickou minulost. Záměrem nicméně není představit zevrubnou historii Bulharska před rokem 1989, ale poukázat na ty aspekty předchozího režimu, které výraznou měrou ovlivnily bulharský transformační proces, a to s ohledem na cíl této studie. Pozornost bude v první řadě věnována povaze předchozího režimu, přičemž důraz bude kladen především na proměnu jednak konceptu vlastnictví jakožto společensko-ekonomické kategorie, ale i proměnám vlastnického práva. S ohledem na skutečnost, že pro studium transformačního procesu je důležité reflektovat i samotný moment změny co by jednoho z determinantů budoucího vývoje, budou v této kapitole představeny také události, jež bezprostředně vedly ke změně režimu, samotná změna a události jí bezprostředně nadcházející.

³⁴ Claus Offe, „Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe,“ *Social Research* 58, č. 4 (zima 1991), 873.

³⁵ Beverly Crawford and Arend Lijphart, „Old Legacies, New Institutions: Explaining Political and Economic Trajectories in Post-Communist Regimes,“ v *Liberalization and Leninist Legacies: Comparative Perspectives on Democratic Transition*, ed. Beverly Crawford and Arend Lijphart (Berkeley: University of California Press 1997): 31–32.

2.1 Dědictví předchozího režimu

Stalinistický typ společenského uspořádání byl v Bulharsku ustaven na konci čtyřicátých let s nastolením komunistického režimu. Po tom, co byla v zemi eliminovaná opozice, k čemuž došlo stejně jako v ostatních státech „východního bloku“ především za pomoci vykonstruovaných politických procesů, nebránilo bulharským komunistům nic zavést v zemi monopol jedné strany. Na začátku prosince 1947 byla Velkým národní shromážděním přijata nová ústava po vzoru sovětské z roku 1936. Ta umožnila Bulharské straně práce provést sociální i ekonomické reformy zavádějící plánované hospodářství a likvidující instituci soukromého vlastnictví.³⁶

Komunistický režim se v Bulharsku v období od nastolení režimu do smrti Stalina nijak výrazně nelišil od dalších zemí sovětské sféry vlivu. Základní pojetí naprosté většiny reforem po roce 1947 vycházelo z tezí vymezených ideologií marxismu-leninismu stejně jako z doporučení ze Sovětského svazu. Tak jako v ostatních zemích východní Evropy vznikla v zemi síť paralelních organizací zcela závislých na Bulharské komunistické straně (*Bǎlgarska komunističeska partija* - BKS) s víceméně povinným členstvím pro příslušnou část obyvatel a s cílem zajistit jeho absolutní kontrolu. Bulharsku se nevyhnul ani masový teror zaměřený na domnělé i skutečné sympatizanty opozice, stejně jako zinscenované politické procesy namířené proti vysoce postaveným komunistům.³⁷

Co se týká konkrétně konceptu vlastnictví, tradiční pojetí o absolutním charakteru vlastnického práva ve smyslu moci nad věcí bylo dobovou ideologií zavrženo jako zastaralé, individualistické a účelové. Důvodem pro to byla představa, že dosavadní interpretace vlastnictví vedla k prohlubování třídních rozdílů a také k třídnímu vykořisťování. Jedním z hlavních cílů komunistické ideologie pak bylo dát vzniknout společnosti beztřídní, založené na společném vlastnictví výrobních prostředků.³⁸ Dobovou doktrínou bylo tedy vlastnické právo plně podřízeno kolektivním zájmům, což bylo reflektováno i v ústavě z roku 1947. V té byly vymezeny tři druhy vlastnictví – celonárodní (státní), družstevní a soukromé. První zmíněný typ byl přitom označen za „hlavní oporu

³⁶ Litera, Vykoukal a Tejchman, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad východního bloku. 1944–1989*, 201–209.

Bulharská strana práce byla po svém sjezdu v prosinci 1948 formálně přejmenována na Bulharskou komunistickou stranu (BKS). Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska*, 343.

³⁷ Ibid., 343–350.

³⁸ Petr Bělovský „Občanské právo,“ v *Komunistické právo v Československu*, ed. Michal Bobek, Pavel Molek a Vojtěch Šimíček (Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2009), 440.

státu v rozvoji národního hospodářství“, což bylo také důvodem pro to, aby „veškeré výrobní prostředky [v Bulharské lidové republice] patřily státu“. ³⁹ Ústava navíc výslovně zakotvovala převahu státního a družstevního vlastnictví, čímž potvrzovala ekonomickou základnu komunistického režimu. Co se týkalo práva vlastnit soukromý majetek, to bylo občanům Bulharska sice ústavou přiznáno, avšak pouze do té míry, pokud „nestálo proti celospolečenským zájmům“. ⁴⁰ To v důsledku znamenalo, že se rozsah soukromého vlastnictví odvíjel od státních rozhodnutí podmiňovaných dobovou ideologií, potažmo Bulharskou komunistickou stranou. ⁴¹

Zhruba do poloviny padesátých let se stala socialistická forma společenského i hospodářského uspořádání dominantní. Veškeré podniky v zemi přešly v majetek státu a spadaly pod organizační strukturu centrálně plánovaného systému hospodářství. Pětileté plány direktivní formou stanovovaly úkoly na všech stupních řízení a pro všechny hospodářské sektory. Naprostá většina podniků stejného odvětví byla navíc za účelem větší centralizace, a tudíž kontrolovatelnosti, združstevněna. ⁴² Slovy dobové ideologie se znárodněním všech výrobních prostředků podařilo zrušit soukromé vlastnictví, čímž došlo ke vzniku beztřídní společnosti založené na rovné distribuci bohatství. To bylo také reflektováno v ústavě z roku 1971, která explicitně zakotvila socialistický charakter politického, společenského i hospodářského uspořádání země. Namísto soukromého vlastnictví konstituce zaváděla pojem osobního vlastnictví. To zahrnovalo pouze předměty osobní spotřeby, úspory z práce a také dědictví, avšak opět pouze do té míry, aby zachovávalo třídní rovnost. ⁴³

Co do povahy komunistického režimu v zemi, zde je na místě představit několik charakteristických rysů, kterými se Bulharsko v tomto ohledu vyznačovalo. V první řadě je nezbytné zmínit, že politická moc v zemi byla od poloviny padesátých let až do roku 1989 koncentrovaná výhradně do rukou Todora Živkova a úzkého okruhu jeho blízkých. ⁴⁴ Hlavní oporou jeho režimu byly vertikální sítě osobních vztahů mezi úzkou skupinou osob na vrcholu státního i stranického aparátu na jedné straně a jejich okolím na straně druhé.

³⁹ Lăčezar Stojanov a Veselin Metodiev, *Bălgarski konstitucii i konstitucionni proekti* (Sofie: Petăr Beron, 1990), 38, překlad autorky.

⁴⁰ Stojanov a Metodiev, *Bălgarski konstitucii i konstitucionni proekti*, 38–39, překlad autorky.

⁴¹ Evgenija Kalinova a Iskra Baeva, *Bălgarskite prechodi 1939–2010* (Sofia: Paradigma, 2010), 67–71.

⁴² *Ibid.*, 147–157.

⁴³ Stoyanov, „Private Business and Entrepreneurial Inclinations in Bulgaria,“ 57–61.

⁴⁴ Tejchman, *Dějiny Balkánu ve 20. století*, 250–256.

Tyto vztahy přitom byly ve značné míře založené na patronátních, klientelistických a nepotických strukturách.⁴⁵ Nomenklaturní systém pak z velké části závisel právě na těchto vzorcích vzájemných vztahů, které mnohdy souvisely s korupčním jednáním.⁴⁶ Mezi další specifika je možné zařadit Živkovovu naprostou oddanost sovětskému vedení. Bulharský komunistický režim v zásadě kopíroval veškeré mocenské zvraty v Moskvě, podle nichž se měnil i postoj bulharského vedení.⁴⁷

Příchod sovětské přestavby stejně tak jako zhoršující se hospodářská situace v zemi donutila vedení Bulharské komunistické strany k přijetí celé řady reforem. Došlo k reorganizaci státních orgánů s cílem snížit jejich počet a ulevit tak státnímu rozpočtu, byla odstraněna povinná účast na masových demonstracích, do jisté míry došlo k decentralizaci rozhodování v hospodářské oblasti a byla zmírněna cenzura. Legislativní změny druhé poloviny osmdesátých let navíc položily základy znovuoobnovení soukromé kontroly nad výrobními prostředky.⁴⁸ Zásadní byl v tomto ohledu zákon z roku 1987, který v omezené míře povoloval „individuální pracovní činnost“ (*individualna trudova dejnost*). Ta zahrnovala pronájem a používání menších výrobních prostředků na dobu až pěti let; vznik malých nezávislých pracovních kolektivů doplňujících činnost státních podniků a také nabídku služeb a řemeslných prací. Na počátku roku 1989 byl navíc dosavadní zákon novelizován. Mimo výše zmíněného povoloval občanům založit si společnost s ručením omezením či akciovou společnost. Tento zákon tedy připouštěl existenci omezeného podnikání, soukromé vlastnictví co by legitimní instituce však byla nadále zamítána.

Důležité je však podotknout, že i přes některé dílčí reformy stále existovala celá řada omezení zaměřených na ochranu státních monopolů a na kontrolu příjmu i zisku všech podniků. Nákup a další prodej zboží na maloobchodní úroveň byl i nadále považován za nelegální. Určování cen stále zůstávalo v gesci státu. V jednom podniku smělo pracovat maximálně deset zaměstnanců, výše mezd přitom vyměřoval příslušný státní orgán. Registrace firem navíc podléhala velkému množství administrativních překážek, což

⁴⁵ Herbert Kitschelt a kol., *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 20–40.

⁴⁶ Vladimír Naxera, „Korupce a klientelismus v bývalých komunistických režimech střední a východní Evropy,“ *Politické vědy* 1 (2014): 67–70.

⁴⁷ Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska*, 352–353.

⁴⁸ *Ibid.*, 359.

v důsledku znamenalo, že byla „individuální pracovní činnost“ úzce omezena na jedince s dobrými kontakty.⁴⁹

Určité dílčí, avšak velmi nedůsledné reformy, které přijala Bulharská komunistická strana v důsledku příchodu sovětské přestavby a zhoršující se hospodářské krize, v praxi nicméně pouze zvyšovaly chaos a hospodářský rozvrat v zemi. To vše postupně přispělo k nárůstu nespokojenosti obyvatel země, což mělo za následek vznik opozičních skupin.⁵⁰

Co do opozičních hnutí, Bulharsko se i v tomto ohledu vyznačovalo jistými specifiky. V první řadě je nezbytné zmínit skutečnost, že opoziční hnutí v zemi nevznikala sama od sebe, ale byla podnícena až sovětskou přestavbou, která byla zhmotněna přijetím „červencového konceptu“ v létě roku 1987. Podle něj měli obyvatelé Bulharska právo zakládat neformální organizace.⁵¹ Až do pozdních osmdesátých let šlo však o uskupení vyhýbající se kontroverzním politickým tématům. Vůbec prvním uskupením opozičního charakteru byl *Výbor na ochranu lidských práv* založený v lednu roku 1988. Činnost výboru se nicméně nestihla dostat do povědomí širší veřejnosti, jelikož byl brzy po svém vzniku rozpuštěn a jeho členové zatčeni.⁵² V následujících měsících pak vzniklo ještě několik podobných uskupení. Ani jednomu z nich se však nepodařilo oslovit širokou veřejnost.⁵³ Výraznější odezvu mezi obyvateli Bulharska měla ekologická problematika. Od jara 1987 docházelo například ve městě Ruse na severovýchodě země k pravidelným protestům proti chemickému znečištění města a jeho okolí továrnou na rumunském břehu Dunaje.⁵⁴ Následující rok byl navíc založen *Výbor veřejnosti na ekologickou ochranu města Ruse*. Činnost tohoto výboru byla nepolitická a vstupovali do ní i členové BKS, na rozdíl

⁴⁹ Stoyanov, „Private Business and Entrepreneurial Inclinations in Bulgaria,“ 59–61.

⁵⁰ V kontextu této studie je opozice chápána v širším smyslu. Opoziční aktivity v nedemokratickém režimu totiž nemusí být nutně institucionalizované a nemusí se nutně týkat čistě politických otázek. Jejich činnost může mít nejrůznější charakter a může zahrnovat problematiku ekologie, kultury či například vědy. V kontextu Bulharska před rokem 1989 byly nicméně i tyto otázky ovlivňovány komunistickým režimem a každá aktivita, jež nebyla v gesci BKS, mohla být považována za opoziční. Michal Kubát, *Politická opozice v teorii a střeoevropské praxi: (vybrané otázky)*, (Praha: Dokořán, 2010), 20–25.

⁵¹ Kalinova a Baeva, *Bálgarskite prechodi 1939–2010*, 233.

⁵² Juan J. Linz a Alfrede Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996), 335–336.

⁵³ Konkrétně se jednalo o *Výbor na ochranu náboženských práv, svobody svědomí a duchovních hodnot a Nezávislý odborový svaz Podkrepa*. Iskra Baeva, „Why there was only weak opposition among Bulgarian Intelligentsia?,“ *Almanach Via Evrasia* 3 (2014): 12–15.

⁵⁴ Crampton, *Bulgaria*, 386.

od dřívějších organizací však dokázala vzbudit zájem široké veřejnosti. Ačkoliv byl výbor brzy po nátlaku BKS rozpuštěn, jeho zakladatel Petăr Slabakov dal na počátku roku 1989 vzniknout *Nezávislému sdružení Ekoglasnost*, který postupně nabyl celonárodního charakteru.⁵⁵

Prvním skutečně protirežimním uskupením v Bulharsku byl *Klub na podporu glasnosti a přestavby*. Ten byl sice formálně založený v listopadu 1988, jeho základy však byly položeny zhruba o rok dříve na Sofijské univerzitě. Po zveřejnění „červencového konceptu“ totiž začala celá řada členů akademické obce, včetně dlouholetých příslušníků Bulharské komunistické strany, kritizovat vedení země a požadovala důkladnější reformy v duchu sovětské přestavby. Aktivity klubu brzy zaujaly i dlouholetého odpůrce režimu Želju Želeva, jež se také stal jednou z jeho vůdčích osobností.⁵⁶

Současně se vznikem opozičních skupin došlo i k rozkolu uvnitř BKS. Během léta 1989 se v Ústředním výboru BKS začala formovat skupina opozičních politiků, která si uvědomovala, že v nových poměrech se stal rigidní režim Todora Živkova politicky neúnosný a je třeba jej odstranit. Co do představ o bulharské přestavbě šlo nicméně o značně heterogenní skupinu. Část požadovala pouze personální změny s cílem zachování dosavadního režimu, část chtěla provést nejnutnější reformy po vzoru Sovětského svazu a konečně část zastávala názor, že je třeba restrukturalizovat celou komunistickou stranu v sociálně demokratickém duchu.⁵⁷

Podstatná byla v tomto ohledu otevřená podpora personálních změn ze strany Moskvy. Po nástupu Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu v roce 1985 došlo k výraznému ochlazení do té doby velmi vřelých vztahů mezi sovětským a bulharským komunistickým vedením. Živkov, který tehdy zastával funkci prvního muže v zemi již přes třicet let, v očích o generaci mladšího Gorbačeva ztělesňoval éru „brežněvovské stagnace“. Nebylo tedy překvapující, že Gorbačovovy sympatie směřovaly spíše k mladší generaci Živkovových politických rivalů, konkrétně k Petăru Mladenovi a Andreji Lukanovi. Těm se v průběhu léta 1989 podařilo získat podporu sovětského vedení v otázce sesazení Todora Živkova.⁵⁸

⁵⁵ Philip Dimitrov, *Revisiting the Beginning of the Bulgarian Transition 25 Years after the First UDF Government* (Sofia: American Research Center in Sofia, 2016), 14–16.

⁵⁶ Kalinova a Baeva, *Bálgarskite prechodi 1939–2010*, 235–237.

⁵⁷ Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska*, 361.

⁵⁸ Paraskevov, „The Decline of Socialism in Bulgaria: Mikhail Gorbachev, Todor Zhivkov and Soviet Perestroika, 1985–1989,“ 38.

Konkrétní podnět pro politické změny dal 24. října 1989 Mladenov zasláním dopisu vedení Bulharské komunistické strany, ve kterém oznámil svou rezignaci na post ministra zahraničních věcí a člena Politbyra. Ačkoliv byl dopis adresován pouze Ústřednímu výboru BKS a Politbyru, velmi brzy se jeho obsah dostal na veřejnost. Mladenov v něm otevřeně kritizoval režim Todora Živkova, který byl podle něj zodpovědný jednak za hospodářský úpadek v zemi, ale také za mezinárodní izolaci, do které se Bulharsko dostalo. Bulharsko se podle něj navíc pod vedením Živkova vzdálilo leninským principům, a tudíž i samotnému Sovětskému svazu, což Mladenova vedlo k rozhodnutí rezignovat na všechny své funkce. Důležité je v tomto ohledu zmínit skutečnost, že v této době byla již velká část stranických elit na straně reformních komunistů. Nepředpokládalo se tedy, že by Politbyro Mladenovovu rezignaci přijalo.⁵⁹ Klíčovým pro budoucí vývoj země pak bylo zasedání Politbyra dne 9. listopadu 1989, na kterém se jeho členové shodli na nutnosti odstoupení Živkova z funkce generálního tajemníka Ústředního výboru Bulharské komunistické strany a také z funkce předsedy Státní rady. Následující den pak plenárním zasedání Ústředního výboru BKS jednohlasně schválilo Živkovovu rezignaci na obě výše zmíněné funkce.⁶⁰

Po úspěšném palácovém převratu stanuli ve vedení jak Bulharské komunistické strany, tak i ve vrcholných státních orgánech reformní komunisté, jejichž představa demokratizace zahrnovala postupnou liberalizaci politického režimu a také rehabilitaci politických vězňů. Otázka vedoucí role strany či ekonomické liberalizace pro ně nicméně zůstávala nadále tabuizovaná. Teprve až vznik institucionalizované opozice, narůstající nátlakové akce s čím dál jasnějším antikomunistickým obsahem, ale také mezinárodní situace donutily nové komunistické vedení k podstatnějším reformám.

Záhy po rezignaci Živkova došlo totiž jednak ke vzniku celé řady dalších nezávislých hnutí a organizací požadujících v různé míře politické a hospodářské změny, ale také k obnovení některých někdejších politických stran.⁶¹ S cílem vytvořit jednotnou a širokou opoziční platformu se pak velká část protikomunisticky smýšlejících skupin sjednotila 7. prosince 1989 do Svazu demokratických sil (*Săjuz na demokratičnite sili* - SDS), do jehož čela byl zvolen Željko Želez.⁶²

⁵⁹ Kalinova a Baeva, *Bălgarskite prechodi 1939–2010*, 250–252.

⁶⁰ *Ibid.*, 247–255.

⁶¹ Konkrétně šlo o strany: Bulharská sociálně demokratická strana, Radikálně-demokratická strana, Demokratická strana a Bulharský zemědělský lidový svaz „Nikola Petkov“. *Ibid.*, 254.

⁶² Dimitrov, *Revisiting the Beginning of the Bulgarian Transition 25 Years after the First UDF Government*, 14–16.

BKS vědoma si silícího tlaku uspořádala na počátku prosince plenární zasedání jejího Ústředního výboru, na kterém přislíbila návrat parlamentní demokracie, zrušení ústavně zakotvené role BKS a také svolání mimořádného sjezdu zabývajících se dalšími nezbytnými změnami.⁶³ Následující den byla v centru Sofie pod taktovkou SDS uspořádána demonstrace za okamžité zrušení článku jedna ústavy o vedoucí úloze komunistické strany. Mladenov se pokusil demonstranty uklidnit vysvětlením, že z čistě právního hlediska není možné jejich požadavku vyhovět. Důvodem pro to byl fakt, že na plenárním zasedání Ústředního výboru BKS byl již návrh této změny projednán. Podle ústavy pak bylo zapotřebí vyčkat třiceti dní od doby podání návrhu než bude o změně konstituce hlasováno. Vedení SDS stálo před rozhodnutím, zda pokračovat v demonstracích či respektovat legislativu a vyčkat jeden měsíc. Želev se rozhodl pro druhou možnost a protestující vyzval, aby se rozešli.⁶⁴

Tento moment je v odborné literatuře považován za klíčový pro budoucí vývoj Bulharska, především pak co do směřování transformace. SDS se totiž odvoláním demonstrace nepodařilo udržet iniciativu v určování chodu změn. BKS zůstala nadále nejenže zachována organizačně, ale dokázala si udržet poměrně značnou členskou základnu a stále velkou podporu obyvatel. Komunisté vědomi si skutečnosti, že období „reálného socialismu“ skončilo a že pokud chtějí hrát v budoucnu nějakou úlohu, musí se smířit s příchodem parlamentní demokracie a kapitalismem, prošli ještě na počátku roku 1990 proměnou. Na mimořádném sjezdu strany na přelomu ledna a února se BKS zřekla marxismu-leninismu, přihlásila se k sociálnědemokratické orientaci a přejmenovala se na Bulharskou socialistickou stranu (*Bălgarska socialističeska partija* - BSS).

Současně s tím byla sestavena nová čistě komunistická vláda, jejímž předsedou se stal Andrej Lukanov. Opozice se v této fázi zřekla jakéhokoliv požadavku na určování složení vlády či přímé účasti na ni, jelikož byla jednak stále v procesu svého formování, ale také protože se obávala, že by byla komunisty majorizována.⁶⁵ Základní zákony, které obnovovaly v zemi parlamentní demokracii a principy tržního hospodářství, tak byly paradoxně vytvořeny čistě komunistickou vládou a schváleny parlamentem s komunistickou většinou.⁶⁶

⁶³ Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska*, 362.

⁶⁴ Kalinova a Baeva, *Bălgarskite prechodi 1939–2010*, 254.

⁶⁵ *Ibid.*, 256.

⁶⁶ Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska*, 364–365.

Dominantní pozice komunistů se projevila i v jednáních „u kulatého stolu“ s představiteli opozičních stran a hnutí. Snahou SDS bylo hlavně uspořádání svobodných voleb a vypracování nové ústavy, která by legislativně zakotvila existenci demokratické společnosti a tržního hospodářství. Pozice BKS byla vedena zejména snahou zachránit co nejvíce z ohrožených pozic a konsolidovat síly v nových podmínkách. Důležitý byl přitom požadavek komunistů k uspořádání voleb nikoliv do běžného, nýbrž do Velkého národního shromáždění (VNS). Jeho prioritním úkolem mělo být vytvoření nové ústavy, po jejímž přijetí by dle ústavních tradic došlo k rozpuštění VNS a vypsání nových voleb. VNS by totiž poskytlo příležitost ke zdlouhavé diskuzi o podobě nové konstituce, zatímco podoba dalších právních předpisů by byla odsunuta do pozadí.⁶⁷ Co se týká otázky volebního systému, komunisté, spoléhající především na podporu venkovských obyvatel, ne příliš překvapivě požadovali většinový systém s jednomandátovými obvody. SDS oproti tomu trvalo na poměrném zastoupení. Zasedání „u kulatého stolu“ trvala čtyři měsíce, přičemž jeho závěrečná dohoda znamenala kompromis. Volby se měly uskutečnit do VNS podle smíšeného systému, přičemž polovina poslanců měla být zvolena většinovým a polovina poměrným systémem.⁶⁸

Bulharsko se od konce čtyřicátých let minulého století až do konce roku 1989 řadilo k zemím socialistické formy uspořádání. Veškerý chod země byl podmiňován na jedné straně principy marxisticko-leninské ideologie a na straně druhé moskevským vedením. Až do konce osmdesátých let se tak Bulharsko vyznačovalo dominantní pozicí komunistické strany, centrálně plánovaným hospodářstvím a absencí občanských práv. Výrazným rysem společenského uspořádání pak byly vztahy založené na silných patrimonálních a klientelistických strukturách.

V souvislosti s příchodem perestrojkových změn došlo v Bulharsku do jisté míry ke znovuoživení soukromé kontroly nad výrobními prostředky. První formy soukromého podnikání však byly v naprosté většině případů vyhrazeny pouze pro osoby mající dobré kontakty na jedince zastávající vysoké pozice ve stranické nomenklatuře. Ve druhé polovině osmdesátých let se tak v zemi začaly profilovat první ekonomické elity. Tato

⁶⁷ Dimitrov, *Revisiting the Beginning of the Bulgarian Transition 25 Years after the First UDF Government*, 24–26.

⁶⁸ Kalinova a Baeva, *Bălgarskite prechodi 1939–2010*, 257–259.

skupina osob tudíž měla na počátku transformačního procesu oproti většinovému obyvatelstvu lepší výchozí pozici, neboť disponovala značnou materiální mocí.

3 Bulharská oligarchie v období mezi lety 1989 a 1997

Živkovovo sesazení z funkce prvního muže v zemi uvolnilo lavinu změn, která velmi rychle smetla komunistický režim. Bulharsko se díky tomu ocitlo na cestě transformace směrem k demokracii a tržnímu hospodářství. Tato cesta nicméně nebyla jednoduchá. Bulharsko se totiž po celá devadesátá léta potýkalo s celou řadou politických i hospodářských problémů. Současně se změnou režimu došlo i k úplnému obnovení práva občanů vlastnit soukromý majetek, což vedlo mimo jiné také k restauraci podnikatelských aktivit a také ke změně sociálního složení obyvatelstva. Význačným rysem této doby je pak poměrně značný nárůst nerovnoměrné distribuce bohatství, v důsledku které se v zemi začala brzy profilovat úzká skupina jedinců, kteří byli v porovnání s většinovou populací extrémně majetní.⁶⁹

Jak již bylo řečeno v úvodu této práce, bulharská oligarchie devadesátých let byla natolik specifická, že ji není možné zařadit ani do jednoho z typů oligarchie vymezených Jeffrey Wintersem. Příčinu je přitom možné hledat právě v mimořádnosti procesu transformace, ve kterém se země v té době nacházela. Bulharský případ je o to víc unikátní, neboť i přes to, že mnou zkoumaní oligarchové působili ve stejném prostředí a zhruba ve stejnou dobu, jejich strategie pro ochranu bohatství se výraznou měrou lišily.

Cílem následující kapitoly je představit bulharskou oligarchii v období mezi lety 1989 a 1997. Pro plné pochopení její specifčnosti je přitom nezbytné v první řadě věnovat pozornost jednotlivým aspektům, které její podobu výraznou měrou ovlivňovaly. Proto se nejprve pokusím poskytnout stručný nástin jak politického tak hospodářského vývoje země, díky čemuž bych chtěla poukázat na některé charakteristické rysy, kterými se Bulharsko devadesátých let vyznačovalo. Dále budou představeni mnou zkoumaní aktéři, stejně jako jednotlivá nebezpečí, která je co do ztráty bohatství ohrožovala. V poslední části pak dojde k vymezení jednotlivých typů bulharské oligarchie.

⁶⁹ Silviya Bratoeva-Manoleva, *Macroeconomic Determinants of Income Inequality in Bulgaria* (Sofia: Bulgarian Economic Papers, 2017), 2–3.

3.1 Charakteristika systému

Určitém specifíkem Bulharska je v kontextu transformace skutečnost, že si postkomunistická Bulharská socialistická strana udržela v průběhu devadesátých let nejen podstatnou členskou základnu, ale také značnou podporu obyvatel, díky které hrála významnou roli v určování chodu reforem. Důležitým momentem přitom bylo vítězství BSS v prvních svobodných volbách v červnu roku 1990, díky kterým došlo k legitimizaci této postkomunistické strany.⁷⁰ Vítězství BSS v prvních volbách navíc umožnilo socialistům mít v gesci i samotný proces odluky strany od státu, což se výraznou měrou odrazilo jednak ve formování nových institucionálních struktur, ale také v redistribuci existujících ekonomických statků.⁷¹

Dominantním politikem byl v tomto ohledu zejména Andrej Lukanov. Ten patřil ve druhé polovině osmdesátých let k vysoce privilegovaným členům politické nomenklatury a na rozdíl od ostatních členů anti-Živkovské opozice byl vzhledem k funkcím, které zastával, velmi dobře srozuměn s tvorbou hospodářské politiky.⁷² Z postu ministra vnitřních ekonomických záležitostí to byl především on, kdo na konci osmdesátých let určoval podmínky pro udělování licencí prvním podnikatelům. Co by ministerský předseda se pak v období od konce roku 1989 do své rezignace v listopadu 1990 zasadil o přijetí mnoha zákonů, které umožnily celé řadě aktérů jednak odčerpávat finanční zdroje ze státních podniků, ale také převádět státní majetek do rukou soukromých osob. Představitelé bývalé stranické nomenklatury se díky tomu v této době začali proměňovat v novou podnikatelskou třídu.⁷³ Jako příklad může v tomto ohledu posloužit

⁷⁰ Co do počtu poslaneckých křesel, BSS jich získala 211, SDS celkem 144. Na třetím místě se pak umístilo s 23 poslanci Hnutí za práva svobody, strana reprezentující tureckou menšinu. Na čtvrtém místě skončil Bulharský zemědělský lidový svaz „Nikola Petkova“ se 14 poslaneckými křesli. Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska*, 365.

⁷¹ Ganev, „The Separation of Party and State as a Logistical Problem: A Glance at the Causes of State Weakness in Postcommunism,“ 401–415.

⁷² V osmdesátých letech Lukanov současně vykonával funkce předsedy Komise pro zahraniční měny Ústředního výboru Bulharské komunistické strany a předsedy Vládní komise pro vědecko-technologickou spolupráci. Krom toho byl také členem Vládní komise pro zahraniční měny. V roce 1987 se stal ministrem pro vnitřní hospodářské záležitosti a místopředseda vlády. Ganev, „The Separation of Party and State as a Logistical Problem: A Glance at the Causes of State Weakness in Postcommunism,“ 402.

⁷³ Jako příklad může posloužit například vyhláška Rady ministrů č. 74/90 a vyhláška Rady ministrů č. 129/90, které umožnily dvěma strategickým institucím – Ministerstvu vnitra a Ministerstvu obrany – prodat či

bývalý první tajemník Dimitrovského komunistického mládežnického svazu (Komsomol) při Sofijské univerzitě Rosen Karadimov. Ten s oficiálním souhlasem tehdejšího ministra financí založil na počátku roku 1990 několik firem, přičemž jejich počáteční kapitál pocházel z pokladny Komsomolu.⁷⁴ Právě z těchto důvodů byl Lukanov také považován za šedou eminenci nově vznikajících ekonomických elit.⁷⁵

Druhou výraznou politickou silou v zemi v tomto období byl Svaz demokratických sil. Ten původně vznikl jako platforma sdružující celou řadu politických stran a hnutí vymezující se proti Bulharské komunistické straně. Oproti socialistům byl SDS v prvním období transformace ve značné nevýhodě. Byl bez tradic, politických zkušeností a trpěl výraznou nejednotou svých členů. Kromě obecných požadavků demokratizace a přechodu na tržní hospodářství nebyl schopen představit konkrétní představu reform, a tudíž ani kompaktní program. Důsledky vnitřní nejednoty se projevily brzy po prohraných prvních volbách, kdy jediným pojícím prvkem poslanců SDS zůstal silný antikomunismus. Co do socioekonomických otázek se jejich názory značně rozcházel.⁷⁶ SDS navíc zasáhla vlna skandálů spojených s odhaleními, že mnoho jeho členů v minulosti spolupracovalo se státní bezpečností. Vnitřní krize SDS nakonec vedla k tomu, že před druhými volbami došlo k jeho rozdělení na tři frakce: SDS-hnutí, SDS-liberálové a SDS-centrum.⁷⁷

Hluboká polarizace společnosti, jež byla v první polovině devadesátých let výrazně rozdělena na „modré“ (příznivce SDS) a „červené“ (stoupence BSS), vedla k tomu, že se ani jedné z politických stran nepodařilo v prvních dvou volbách získat takovou většinu, která by dovolovala bezproblémově zavádět tolik potřebné reformy.⁷⁸ První svobodné volby se navíc konaly dle požadavku socialistů do Velkého národního shromáždění. Po vítězství BSS v těchto volbách zůstala vláda Andreje Lukanova z předvolebního období ve funkci. Silné nátlakové akce „modrých“ a zhoršující se hospodářská situace v zemi, která vedla odbory k vyhlášení generální stávkou, nicméně Lukanova přinutily, aby na podzim

pronajmout nepotřebný majetek. Procedurální podmínky nicméně vyhláškami nebyly stanoveny. Ganev, *Preying on the State: The Transformation of Bulgaria after 1989*, 50.

⁷⁴ Krum Blagov, *Pǎrvijat milion* (Sofie: Reporter, 2011), 20–26.

⁷⁵ Ganev, „The Separation of Party and State as a Logistical Problem: A Glance at the Causes of State Weakness in Postcommunism,“ 401–402.

⁷⁶ Dimitrov, *Revisiting the Beginning of the Bulgarian Transition 25 Years after the First UDF Government*, 29–30.

⁷⁷ Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska*, 367–368.

⁷⁸ Barnes, „Extricating the state: The move to competitive capture in post-communist Bulgaria,“ 80.

1990 podal demisi. Ačkoliv se zdálo nemožné sestavit novou vládu, poslanci se nakonec dohodli na kompromisním řešení v podobě koaliční vlády, jejímž předsedou se stal bezpartijní Dimitar Popov. S ohledem na dočasnost VNS a také na rovnováhu sil v něm byl během prvního volebního období schválen pouze zlomek tolik potřebných zákonů vytvářející základnu pro restauraci kapitalismu a konsolidaci demokracie. Celá řada právních předpisů, zabezpečující právo na soukromé podnikání a ochranu soukromého majetku a investic, přitom navazovala na zákony přijaté již dříve komunistickým parlamentem.⁷⁹ Důsledná implementace přijatých reforem navíc nebyla zajištěna. Příčinu je možné hledat jednak v tom, že ačkoliv BSS na počátku roku 1990 prošla formálně ideologickou proměnou, oblastní a místní správní orgány zůstaly až na výjimky dlouhou dobu v rukou komunistických konzervativců, ale také v neschopnosti opozice jednotně vystupovat a zásadově lpět na svých požadavcích.⁸⁰

Nedůsledné zavádění nového legislativního rámce společně se zakořeněnými neformálními institucionálními strukturami daly vzniknout v prvním volebním období celé řadě nezákonných aktivit, jakými byla korupce a „dobývání renty“.⁸¹ Co se týká druhé zmíněné, jejím hlavním rysem bylo plýtvání finančními zdroji, které patřily státu. Ty nebyly efektivně využívány za účelem zvýšení celkového bohatství, nýbrž k přesunu bohatství do rukou soukromých aktérů.⁸² Obě zmíněné činnosti spolu přitom velmi často úzce souvisely a staly se jedním z charakteristických znaků Bulharska devadesátých let.⁸³

Pro představu, jak výše představené aktivity fungovaly v praxi, je možné zmínit kupříkladu propojení státních obchodních bank s privátními komerčními bankami. V Bulharsku v této době totiž neexistovala žádná propracovaná legislativa regulující fungování bankovního sektoru, což vedlo k poměrně jednoduchému přístupu k peněžním prostředkům ze státních institucí. To mělo za následek nezodpovědné rozpůjčování státních peněz, a to zejména osobám uvnitř systému. Žadatelé o licenci k otevření nové banky

⁷⁹ Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska*, 366.

⁸⁰ Dimitrov, *Revisiting the Beginning of the Bulgarian Transition 25 Years after the First UDF Government*, 24–30.

⁸¹ „Dobývání renty“ obecně označuje situaci, kdy soukromý subjekt využije svou pozici ve státním systému ke svému obohacení na úkor státu a jeho občanům. Robert D. Tollison, „The Economic Theory of Rent Seeking“, *Public Choice* 152, č. ½ (červenec 2012): 73.

⁸² Marcheva, „The Socioeconomic Consequences of Privatization in Bulgaria at the End of the 20th and the Beginning of the 21st Century“, 102–136.

⁸³ Hellman, Jones a Kaufmann, „Seize the State, Seize the Day: An empirical analysis of State Capture and Corruption in Transition“, 7–12.

například nebyli povinni předkládat příslušnému úřadu doklad o původu svých peněz. Reálně tedy nehrálo vůbec žádnou roli, zda si uchazeč peníze půjčil, či k nim přišel nelegální činností. Krom toho nebyla nijak stanovena minimální hodnota vstupního kapitálu, který musel žadatel mít. Většina nově vzniklých privátních bank tak získala licenci díky půjčce od státem vlastněné finanční instituce.⁸⁴ Soukromé obchodní banky pak mnohdy poskytovaly úvěry svým vlastním zřizovatelům, kteří tak financovali své další podnikatelské činnosti. Tyto aktivity se staly v tomto období natolik časté, že daly vzniknout fenoménu „úvěrových milionářů“.⁸⁵

V pořadí druhé svobodné volby, tentokrát už do běžného Národního shromáždění, které se konaly na podzim roku 1991, přinesly těsné vítězství SDS, který získal 36 procent hlasů, před druhou BSS s 33 procenty hlasů. Vznikla tak situace, kdy jak SDS, tak i BSS, pokud chtěly vládnout, musely spoléhat na podporu poslanců třetí parlamentní strany zastupující tureckou menšinu Hnutí za práva a svobody (*Dviženie za prava i svobodi* - HPS). Nový kabinet nakonec vytvořil předseda vítězné strany Filip Dimitrov.⁸⁶ Jeho vláda přišla s ambiciózním plánem reforem, jež měly za cíl ukončit špatnou hospodářskou situaci, představit fungující pravidla volného trhu a urychlit tak transformaci ekonomiky a konečně také zajistit konsolidaci demokracie v zemi.⁸⁷ Většina poslanců všech tří politických stran se přitom dokázala shodnout na tom, že je potřeba se vyvarovat implementaci reforem ve formě „šokové terapie“, protože by podle nich vedla k dalšímu prohloubení hospodářské krize a následným sociálním nepokojům.⁸⁸ Nalézt konsenzus v otázkách konkrétní podoby jednotlivých změn a rychlosti jejich zavádění však nebylo jednoduché. Kabinetu SDS se nakonec sice podařilo schválit několik ekonomických reforem, velká část z nich však narazila na odpor buď široké veřejnosti, anebo vedení státních podniků, díky čemuž byl skutečný dopad změn minimální.

Dimitrovova vláda zahájila také rázný proces dekomunizace státu. V první řadě šlo o zabavení ve prospěch státu majetku BKS a jejich přidružených i nástupnických organizací

⁸⁴ Jeffrey Miller a Stefan Petranov, *The Financial System in Bulgarian Economy* (Sofie: Bulgarian National Bank, 2001): 9–10.

⁸⁵ Ganev, *Preying on the State: The Transformation of Bulgaria after 1989*, 85–87.

⁸⁶ Crampton, *Bulgaria*, 395–396.

⁸⁷ Dimitrov, *Revisiting the Beginning of the Bulgarian Transition 25 Years after the First UDF Government*, 39.

⁸⁸ Zoya Mladenova a James Angresano, „Privatization in Bulgaria,“ *East European Quarterly* 30, č. 4 (leden 1997): 497.

jakými byli kupříkladu Komsomol, Bulharský antifašistický svaz, Bulharský svaz odborů a další... V praxi byla nicméně postižena jen nepatrná část organizací, jelikož transfer majetku, třebaže ne do vlastnictví státu, z velké části proběhl již za vlády Lukanova. Dále byl také přijat lustrační zákon, podle kterého nesměli bývalí straničtí funkcionáři zastávat vedoucí funkce ve správních orgánech, vědeckých radách, kolegiích a také ve státních podnicích. V důsledku tohoto zákona a také z důvodu organizačních změn ve státní administrativě došlo k velkému propouštění zaměstnanců. Značná část z propuštěných bývalých nomenklaturních kádrů však díky svým dobrým kontaktům neměla problém přejít do soukromé sféry a proměnit se v novou ekonomickou elitu.⁸⁹

Určitým specifickým byli v tomto ohledu zaměstnanci bezpečnostních složek, ať už se jednalo o příslušníky armády, policie, či tajných služeb, kteří se v důsledku jednak lustračního zákona, ale také z důvodu restrukturalizace Ministerstva vnitra a Ministerstva obrany ocitli v devadesátých letech bez práce. Značná část z nich se po svém propuštění podílela na vytvoření struktur organizovaného zločinu, jež byly souhrnně označovány jako silové skupiny (*silovi grupirovki*) či „mutri“.⁹⁰ Aktivita těchto skupin byly velmi rozmanité a zahrnovaly jak krádeže aut, organizovanou prostituci, praní špinavých peněz, tak pašování zbraní a později, v důsledku sankcí uvalených na Svazovou republiku Jugoslávie, i pohonných hmot.⁹¹

V kontextu této studie je nezbytné věnovat pozornost především vzniku soukromých bezpečnostních firem. Masivní propouštění příslušníků policie totiž vytvořilo situaci, kdy státní orgány nebyly s ohledem na nedostatek zkušených bezpečnostních složek schopny účelně reagovat na zvýšenou kriminalitu. Celá řada jak soukromých, tak i státních podniků si proto musela zajistit jinou formu ochrany svého majetku. Bývalým zaměstnancům policie, armády a také celé řadě bývalých reprezentantů v bojových sportech přitom toto odvětví skýtalo možnosti uplatnění svých znalostí a dovedností. V první polovině devadesátých let navíc neexistovala vesměs žádná pravidla pro tento sektor služeb a zapojit se do něj mohl takřka každý. Celá řada těchto firem byla provázaná právě se strukturami organizovaného zločinu. Fenoménem Bulharska zkoumaného období je pak skutečnost, že tyto soukromé bezpečnostní agentury mohly legálně provozovat svou

⁸⁹ Kalinova a Baeva, *Bálgarskite prechodi 1939–2010*, 281.

⁹⁰ Marina Tzvetkova, „Aspects of the evolution of extra-legal protection in Bulgaria (1989–1999),“ *Trends in Organized Crime* 11 (2008): 328.

⁹¹ Javo Nikolov, „Organized Crime in Bulgaria,“ *East European Constitutional Review* 6 (1997): 80–84.

činnost, ač při ní užívaly nezákonných praktik jako například vydírání, uplácení a velmi často také násilí.⁹²

Na podzim roku 1992 ztratil kabinet SDS podporu HPS, jelikož přijaté ekonomické reformy měly negativní dopady právě na oblasti s početnou tureckou menšinou. Současně s tím došlo v důsledku poklesu výroby, zvýšení nezaměstnanosti a rychlého zvyšování inflace k nárůstu sociálního napětí a také k čím dál častějším stávkám. Na konci roku byla Dimitrovovu kabinetu nakonec vyslovena nedůvěra a po složitých jednáních byl sestaven úřednický kabinet bezpartijního Ljubena Berova.⁹³

Pozice této vlády byla nicméně značně oslabená jednak narůstajícími hospodářskými problémy a s tím související společenskou nespokojeností, ale také tím, že neměla v Národním shromáždění zajištěnou stálou podporu ani jedné z parlamentních stran. Zároveň došlo k další proměně politického spektra, jelikož došlo k nové fragmentaci SDS, díky čemuž se BSS stala opět nejsilnější parlamentní stranou. Socialisté nicméně také procházeli vnitřní krizí a byli na půdě Národního shromáždění velmi nejednotní.⁹⁴ Vláda se proto mohla spoléhat vesměs pouze na podporu jednotlivců. Ačkoliv Berov na začátku svého funkčního období vystoupil s plánem pokračovat v reformním programu, za dva roky fungování se jeho kabinetu nepodařilo prosadit takřka nic, co by výrazně přispělo ke stabilizaci socioekonomické situace a pomohlo zemi přeměnit ve fungující tržní ekonomiku.⁹⁵

Naopak je možné říct, že vláda Berovova kabinetu se svou neschopností výrazně zapříčinila na dalším prohloubení hospodářských potíží.⁹⁶ Nejasná politická situace a velmi slabá vláda totiž výrazně přispěly k etablování dříve vzniklých ekonomických a silových skupin. Poměrně slabá politická disciplína jednotlivých poslanců, ale také silný klientelismu měly za následek čím dál častější užívání korupčních praktik. Tvorba a schvalování reforem tak podléhala zájmům ekonomických elit. S podporou jednotlivých ministerstev či vysokých státních představitelů vzniklo mnoho společností, jejichž činnosti

⁹² Tzvetkova, „Aspects of the evolution of extra-legal protection in Bulgaria (1989–1999),“ 328–329.

⁹³ Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska*, 371.

⁹⁴ Georgi Karasimeonov, „Parliamentary Elections of 1994 and the Development of the Bulgarian Party System,“ *Party Politics* 1, č. 4 (1995): 580.

⁹⁵ Crampton, *Bulgaria*, 399–400.

⁹⁶ Rumén Dobrinski, *Transition Failures: Anatomy of the Bulgarian Crisis* (Wien: Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, 1997), 24–30.

se pohybovala na hranicích zákona.⁹⁷ Krom toho došlo také k refinancování celé řady nevýkonných státních podniků, což vedlo k oslabení jejich již tak špatné fiskální disciplíny a k další vlně „dobývání renty“.⁹⁸

Stále hlasitější kritika vládní politiky a nekončící ekonomická stagnace nakonec vyústily v prosinci 1994 v rezignaci Berovovy vlády a ustanovení přechodného kabinetu Renety Indžové, jehož smyslem bylo dovést zemi k přechodným volbám. V nich jednoznačně zvítězila BSS se 44 procenty hlasů před druhým SDS, který získal pouhých 25 procent. Díky tomu socialisté mohli bez problémů utvořit většinovou vládu, v jejímž čele stanul Žan Videnov.⁹⁹

Ani pozice Videnovova kabinetu nicméně nebyla bezproblémová. S ohledem na prohlubující se hospodářskou krizi byla totiž vláda nucena přijmout, navzdory svým předvolebním slibům o sociálních jistotách, celou řadu restriktivních opatření spočívajících ve snížení státních výdajů. To však vedlo k nárůstu nespokojenosti jak velké části obyvatel, tak i vedení neprosperujících státních firem, které tak přišly o finanční injekce ze strany státu.¹⁰⁰ Současně s tím byl Videnov pod neustálým tlakem ze strany v té době již velmi vlivných ekonomických elit, jejichž zájmy se mnohdy křížily se zájmy státu.

Dílčí reformy, které vláda přijala, nevyvážily ekonomické potíže, což mělo za následek další prohloubení sociálního napětí. Značně se navíc zhoršila i bezpečnostní situace. To souviselo zejména s nárůstem organizovaného zločinu a neschopností policie na něj účelně reagovat. To vše postupně vedlo i k odklonu části socialistů od Videnova, kteří požadovali jeho odstoupení. Ačkoliv byla na plenárním zasedání řídicího výboru BSS na podzim 1996 těsnou většinou vedení strany vyslovena důvěra, Videnov se nakonec rozhodl odejít jak z funkce premiéra, tak i z funkce předsedy strany a 21. prosince 1996 podal demisi.¹⁰¹

⁹⁷ Kalinova a Baeva, *Bálgarskite prechodi 1939–2010*, 287–291.

⁹⁸ Dobrinski, *Transition Failures: Anatomy of the Bulgarian*, 25–30.

⁹⁹ Kalinova a Baeva, *Bálgarskite prechodi 1939–2010*, 293.

¹⁰⁰ Karasimeonov, „Parliamentary Elections of 1994 and the Development of the Bulgarian Party System,“ 584.

¹⁰¹ Rychlík a kol., *Dějiny Bulharska*, 375.

3.2 Bulharští oligarchové

Co se týká konkrétního vymezení aktérů, jak již bylo řečeno v první kapitole, půjde o jedince disponující v porovnání s většinovým obyvatelstvem extrémním bohatstvím. V případě této studie nicméně nejsou aktéři vybíráni dle kvantitativního principu, tedy podle toho, jak velkým majetkem disponují. Důvodem pro to je skutečnost, že přinejmenším v počátečním období bulharské transformace není možné z důvodu nedostatku dat přesně tuto veličinu zjistit. Určujícími faktory pro výběr aktérů tudíž byly jednak zmínky o extrémně movitých jedincích a úspěšných velkopodnikatelích v odborné sekundární literatuře, jednak ztotožnění aktérů s rolí oligarchů tak jak je chápe tato studie, stejně jako jejich sebe prezentace na veřejnosti, ale také články o „nejbohatších Bulharech“ v dobovém tisku.

Bulharské oligarchy zkoumaného období je obecně možné rozdělit do dvou skupin, a to především na základě toho, kdy ke svému bohatství přišli a jaký měli přístup k ekonomickým zdrojům, jež byli klíčové pro nabytí jejich extrémního jmění. Co do ekonomických zdrojů, v první řadě šlo o kontrolu materiálních statků v podobě průmyslového či zemědělského vybavení, o nemovitosti, dopravní prostředky a v menší míře i o osobní majetek jednotlivých občanů. Mezi další ekonomické zdroje je možné zařadit i klíčové pozice ve vedení státních podniků, finanční sféře, orgánech pro zahraniční obchod, ale také ve stranické nomenklatuře.¹⁰²

Do první skupiny lze na základě těchto parametrů zařadit ty jedince, kteří přišli ke svému bohatství buď v období ještě před rokem 1989 v důsledku perestrojového uvolňování, anebo v průběhu prvních dvou let transformace. Tito jedinci se vyznačovali zejména svými úzkými vztahy s vysokými představiteli komunistického režimu, ať už se jednalo o ekonomickou či stranickou nomenklaturu.¹⁰³ Právě díky těmto kontaktům mohli kontrolovat klíčové ekonomické zdroje, které byly na počátku tranzice v Bulharsku k dispozici. Část z nich přitom zbohatla především díky rozpouštění některých stranických organizací. Za zmínku v tomto ohledu stojí například Komsomol, jež disponoval velkými

¹⁰² Čalákov, *Mrežite na prechoda: Kakvo vsaštost se sluči v Bălgarija sled 1989 g*, 40–45.

¹⁰³ Označení ekonomickou nomenklaturou zahrnuje ty jedince, kteří se přímo účastnili řízení socialistického hospodářství. Stranickou nomenklaturou jsou pak označeni ti, kdo měli kontrolu nad kádrovou politikou. Čalákov, *Mrežite na prechoda: Kakvo vsaštost se sluči v Bălgarija sled 1989 g*, 42.

finančními zdroji, které byly ještě před jeho zrušením v únoru 1990 z velké části převedeny na účty nově vzniklých podniků či sdružení jeho bývalých členů.¹⁰⁴

Do druhé skupiny je možné zařadit ty jedince, kteří zbohatli až v průběhu transformace, konkrétně po druhých svobodných volbách. Charakteristickým znakem této skupiny je jejich výrazně omezená možnost kontroly výše zmíněných statků jak před rokem 1989, tak i v průběhu prvních transformačních let. Důvodem pro to bylo hlavně to, že jejich kontakty s představiteli předchozího režimu byly v porovnání se zástupci předchozí skupiny značně omezené. Oligarchové patřící do této skupiny byli význační sepjetím s novými politickými elitami, ať už šlo o mladší generaci socialistů či o představitele jiných politických stran.

3.3 Faktory ohrožující majetek oligarchů

Určitým specifickým bulharské oligarchie devadesátých let je přítomnost obou typů hrozeb – jak ve formě odcizení majetku, tak ve formě omezení toků příjmu z vlastněného bohatství. Záleželo přitom především na tom, jakým způsobem ke svému bohatství oligarchové přišli a jaké povahy byly jejich příjmy. Co se týká konkrétně odcizení majetku, zkoumaní aktéři museli čelit v různé míře oběma jeho podobám. Zatímco někdy se oligarchové potýkali s nebezpečím v podobě zabavení jejich majetku státem, jindy jim hrozilo, že se jejich vlastnictví zmocní jiný oligarcha. Povaha jednotlivých hrozeb se přitom proměňovala s tím, jak postupoval transformační proces.

Jak již bylo zmíněno výše, bulharský stát se v devadesátých letech vyznačoval poměrně velkou neschopností zajistit dodržování svých právních předpisů a s tím související vymahatelnost práva pro všechny občany bez jakýchkoliv rozdílů. To pak vedlo například k tomu, že ačkoliv byla práva občanů na soukromé vlastnictví zakotvena v nové liberálně demokratické ústavě z roku 1991, stát nebyl schopen tato práva svým obyvatelům plně garantovat. Nebylo tedy vůbec žádnou výjimkou, že jedinec v důsledku odcizení přišel ze dne na den o podstatnou část svého majetku, přičemž měl zároveň mizivou šanci státní pomoci ve formě policejního vyšetřování a soudního procesu s pachatelem trestního činu. V případech policejních šetření a soudních řízení totiž hrály důležitější roli spíše vlivné kontakty, úplatky, či zastrasování před dodržováním právních předpisů.

¹⁰⁴ Čalákov, *Mrežite na prechoda: Kakvo vsaštmost se sluči v Bălgarija sled 1989 g*, 37–64.

Neschopnost státu vymáhat dodržování legislativního rámce je na druhou stranu možné z pohledu některých aktérů chápat i jako určitou výhodu. V případě, že totiž oligarcha nabyl svého majetku ilegálně a stejně tak i jeho příjmy plynuly hlavně z nezákonných aktivit, by přítomnost státního monopolu na užití síly mohla vést ke ztrátě jeho bohatství. V zájmu těchto aktérů proto bylo zachovat tento stav co nejdéle, jelikož nebezpečí pro ně tkvělo právě v upevnění právního státu.

Další hrozba, které museli oligarchové čelit, spočívala v privatizaci státního vlastnictví. Ta byla považována za jednu z klíčových reforem pro úspěšný přechod k tržnímu hospodářství. Potřeba privatizace přitom vycházela z neoliberalní ekonomické teorie, která předpokládala, že soukromý vlastník dokáže efektivněji využívat zdrojů, a tudíž přispět k lepší výkonnosti celé ekonomiky. Z pohledu osob, jejichž podstatná část příjmu spočívala v nezákonných praktikách „dobývání renty“, nicméně privatizace představovala značné nebezpečí. Tito jedinci by totiž přeměnou státního vlastnictví v soukromé o své finanční zdroje s velkou pravděpodobností přišli.¹⁰⁵

S ohledem na nevyhnutelnost tohoto procesu však zmíněným osobám nezbyvalo nic jiného, než se dané situaci přizpůsobit. Většina z nich se přitom rozhodla procesu aktivně zúčastnit. Samotná podstata privatizace pro ně tedy přestala být hrozbou, nebezpečí nicméně zůstávalo, a to v konkrétní podobě jejího provedení.¹⁰⁶

Metody přeměny státního majetku v soukromý byly stejně jako v případě mnoha dalších reforem předmětem dalekosáhlých debat politických představitelů dvou nejsilnějších stran. Zatímco socialisté obecně upřednostňovali spíše kuponovou podobu privatizace, jelikož měl v rámci ní každý občan stejnou možnost získat investiční knížku, SDS tuto metodu odmítal, protože podle nich nebyla schopna zajistit tolik potřebný příliv kapitálu a efektivní fungování podniků. SDS proto dával přednost dražbám v aukcích či přímým prodejem. Nebránil se přitom ani prodeji zahraničním investorům. Krom toho se názory těchto dvou stran značně rozcházely i v otázce toho, jaká instituce či státní orgán by měl být za privatizační proces zodpovědný. BSS požadovala vytvoření nezávislé

¹⁰⁵ Joel S. Hellman, „Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transition,“ *World Politics* 50, č. 2 (leden 1998): 218–225. Též „Mafijata upravljava Bălgarija,“ *Demkrajica* 4, č. 12 (12. leden 1994): 1.

¹⁰⁶ Ilian Mihov, „The Economic Transition in Bulgaria, 1989–1999,“ v *Transition: The First Decade*, ed. Mario I. Blejer a Marko Škreb (Cambridge: The MIT Press, 2001), 401–405.

Privatizační agentury, kdežto SDS trvala na tom, že bude mnohem efektivnější, když zodpovědnými orgány budou příslušná ministerstva.¹⁰⁷

V neposlední řadě je pak nezbytné věnovat pozornost daňové povinnosti co by další formě nebezpečí, které ohrožovalo konkrétně výši výnosu z kapitálu jednotlivých oligarchů. Sledovat je přitom možné stejně jako u privatizace dva aspekty této hrozby. Jednak šlo o zdanění co by daný stav, na který museli aktéři patřičně reagovat, aby si zajistili co nejnižší odvody daní. V kontextu extrémně movitých jedinců v tomto ohledu hrála podstatnou roli především daň z příjmu právnických i fyzických osob. Daňovou povinnost je ovšem nutné opět reflektovat v kontextu procesu transformace. Druhým aspektem této hrozby je totiž velká proměnlivost daňového systému co by souhrnu zásad upravujících ukládání a výběr daní. Jednotliví aktéři se tudíž museli neustále potýkat s nejasnostmi v otázce konkrétních daňových pravidel pro následující zdaňovací období. Právě tato nejistota pak pro ně byla výraznou překážkou pro dokonalou daňovou optimalizaci. Jako příklad pak může posloužit spor ohledně výše korporátní daně či debaty o přijetí zákona o prokazování původu majetku.

3.4 Typy oligarchického chování

S ohledem na výše vymezenou povahu systému, charakteristiku aktérů a také na povahu nebezpečí, jež bohatství oligarchů ve zkoumaném období ohrožovala, je možné představit bulharskou oligarchii v období mezi lety 1989 a 1997. Pro přesné vymezení fenoménu oligarchie přitom bylo využito všech čtyř parametrů, které pro účely jejího studia stanovil Jeffrey Winters. Ačkoliv všichni zkoumaní aktéři působili ve stejném prostředí a zhruba ve stejnou dobu, jejich chování v rámci těchto parametrů vykazovalo značné rozdíly. Na základě komparace těchto charakteristik jsou nicméně pozorovatelné i určité podobnosti, což umožňuje rozlišit dva typy oligarchického jednání: *agresivní* a *umírněné*.

Před tím, než budou podrobně představeny oba typy, je však nutné věnovat pozornost konkrétním atributům, které v obou případech vyznačovali shodu. V první řadě jde o míru angažovanosti oligarchů pro zajištění *ochrany bohatství*. Příčinou pro to je skutečnost, že s ohledem na povahu systému, kdy stát nebyl v důsledku absence monopolu na užití síly schopen plně garantovat práva občanů vlastnit soukromý majetek, pro

¹⁰⁷ Barnes, „Extricating the state,“ 80–81.

zkoumané aktéry neexistovala takřka jiná možnost než si *ochranu bohatství* zajistit jiným způsobem. Důležité je přitom zmínit, že se jednalo jak o *ochranu majetku*, tak i o *ochranu příjmu*. Další podobnost je možné spatřovat také ve snaze oligarchů společně koordinovat některé strategie pro prosazení svých priorit. Mimo neformální spolupráci oligarchů založené velmi často na podobných ekonomických zájmech došlo během zkoumaného období několikrát k formální institucionalizaci jejich vzájemné spolupráce. Zkoumaní aktéři se skrze oficiální organizace pokoušeli prosazovat své zájmy zejména v kontextu konkrétní podoby privatizace. Nezbytné je přitom zdůraznit, že ve většině případů nutně nešlo pouze o kolektivní nelegální činnost, nýbrž také o zákonné formy lobbingu.

3.4.1 Agresivní oligarchie

Za jeden z definičních znaků *agresivní oligarchie* je možné považovat vysokou míru přímého zapojení oligarchů do *ochrany bohatství*. V kontextu *ochrany majetku* proti horizontálnímu odcizení hrálo v tomto případě zcela zásadní roli angažování soukromých bezpečnostních agentur, které mnohdy užívaly nezákonných praktik. Celá řada z nich přitom byla ve zkoumaném období nejménou obviněna ze spolupráce na organizovaném zločinu. V případě *agresivní oligarchie* oligarchové nevěnovali velkou pozornost tomu, zda svými aktivitami porušují právní předpisy, či zda jimi angažovaní profesionálové užívají ilegálních praktik. Pro oligarchy totiž nebylo podstatné, zda taková chování přispějí k tvorbě jejich negativního obrazu před politickými představiteli či širokou veřejností. Mnohem důležitější pro ně bylo v daný moment a bez ohledu na použité prostředky zajistit, aby nedošlo k odcizení jejich majetku nehledě na to, jaké by to mohlo mít pro jejich bohatství dopady v budoucnu.

Co se týká *ochrany příjmu*, v první řadě je zapotřebí zmínit, že v případě *agresivní oligarchie* nešlo pouze o otázku daňové povinnosti. S ohledem na povahu aktérů se totiž jednalo i o další nebezpečí vycházející zejména z přijetí a důsledné implementace legislativních předpisů, které by regulovaly některé činnosti, ze kterých oligarchům plynuly nemalé příjmy. Jak již bylo řečeno dříve, zcela zásadní v roli v tomto ohledu hrála privatizace, v rámci které by oligarchové přišli o finanční zdroje plynoucí z metod „dobývání renty“. V kontextu tohoto nebezpečí bylo hlavní strategií aktérů v rámci *agresivní oligarchie* co nejvíce privatizační proces oddálit a jeho konkrétní podobu přizpůsobit svým potřebám.

Dále je ale možné se pozastavit u zákonů regulujících bankovní sektor. Jak již bylo zmíněno v předchozí části této kapitoly, v devadesátých letech v Bulharsku neexistoval žádný propracovanější právní rámec týkající se této oblasti, což mělo za následek nezodpovědné půjčování peněz. Není tedy příliš překvapivé, že návrhy některých kabinetů zpřísnit podmínky poskytování půjček, stanovit striktnější pravidla pro získání licence na založení privátní banky či zosílit kontroly zákonnosti nabízených soukromých finančních služeb nebyly u celé řady aktérů přijímány s nadšením. Za zmínku ale stojí i třeba uvalení a následné zvyšování daňové povinnosti v sektoru hazardu, anebo v tabákovém průmyslu. V souvislosti s výše zmíněnou daňovou povinností je pak důležité zdůraznit, že oligarchové dávali mnohem častěji přednost nezákonným daňovým únikům v podobě zamlčení příjmu, nadhodnocení výdajů či v podobě skrytého převodu zisku mezi dceřinou a mateřskou společností před legální daňovou optimalizací.

Další definiční znak *agresivní oligarchie* je možné shledat v míře zapojení oligarchů na řízení státu. *Agresivní oligarchie* se v tomto ohledu vyznačuje poměrně velkým podílem aktérů na formování politiky. Vliv oligarchů na chod státu nicméně nesouvisel s jejich přímou politickou angažovaností, nýbrž spíše s jejich schopností jednat ze zákulisí. Zcela zásadní byl přitom politický klientelismus, který umožňoval oligarchům čerpat výhod v podobě přístupu ke státu skrze jeho instituce. V případě *agresivní oligarchie* přitom patrné vztahy mnohdy vycházely z osobních vazeb navázaných ještě před rokem 1989. V souvislosti se zúčastněnými aktéry v této vztahové struktuře je důležité zmínit, že se jejich pozice v průběhu zkoumaného období proměnily. Zatímco v prvních dvou letech transformace byl v pozici patrona politický představitel, který využíval svého mocenského postavení ve prospěch oligarchy (klienta) v očekávání nějaké protislužby, následující období je charakteristické obrácenou vztahovou strukturou. S nárůstem a upevněním vlivu ekonomických elit jak v oblasti hospodářské, finanční, ale i bezpečnostní se totiž do pozice patronů dostali oligarchové. Mnoho politických představitelů tak mohlo zastávat své pozice právě díky mocenskému vlivu oligarchů. Co do konkrétních podob vzájemné výměny, jednalo se o celou řadu zákonných i nezákonných aktivit. Krom běžných způsobů jakými byla například korupce využívali oligarchové také metod zastrašování a vydírání, přičemž výjimkou nebylo ani používání násilných praktik. Rozšířeným jevem také bylo, že daný

politik zastával jak státní funkci, tak vykonával vysoký post ve firmě, kterou vlastnil oligarcha.¹⁰⁸

3.4.2 Umírněná oligarchie

Jeden z hlavních rozdílů mezi *agresivní* a *umírněnou oligarchií* je možné spatřit v povaze zapojení oligarchů do zajištění *ochrany bohatství*. Na rozdíl od předchozího typu totiž aktéři v případě *umírněné oligarchie* nevyužívali služeb těch soukromých bezpečnostních firem, které byly spojovány se strukturami organizovaného zločinu. Oligarchové navíc veřejně kategoricky odmítali a zavrhovali spolupráci s takovými společnostmi. Oproti *agresivní oligarchii* navíc aktérům šlo o to, aby si udrželi pozitivní obraz jednak před širokou veřejností, politickými představiteli, ale i před potenciálními zahraničními partnery. Mnohdy se navíc v tomto ohledu spoléhali na ochrannou funkci státu. Výjimkou nebylo, že oligarcha oficiálně požádal vedení bezpečnostních složek o zvýšenou kontrolu konkrétního podniku či budovy, kde bylo registrované sídlo jeho společnosti.

Co se týká *ochrany příjmu*, v tomto ohledu se aktéři snažili využívat legálních cest daňové optimalizace. Aktéři pro to angažovali celou řadu nejlepších odborníků ať už šlo o daňové poradce, účetní či právníky. Krom toho se oligarchové snažili dokázat věrohodnost účetních informací svých firem každoročními audity finančních výkazů, které si nechávali vypracovat velkými mezinárodními auditorskými společnostmi. Veřejně pak vystupovali proti těm, kdo se snažili daňovým povinnostem vyhýbat.

Na rozdíl od předchozího typu se v případě *umírněné oligarchie* aktéři přímo zapojovali do chodu státu. Oligarchové vstupovali do politiky ať už jako nezávislí kandidáti či jako nezávislí, avšak pod záštitou jedné z dvou největších politických stran. Výjimkou nicméně nebylo ani to, že zakládali své vlastní politické strany. Ambicí oligarchů přitom nebylo uspět pouze na celostátní úrovni, nýbrž i na úrovni komunální. Ve své přímé participaci na politice totiž shledávali možnost prosazovat své zájmy oficiální a hlavně zákonnou cestou, jelikož se po svém zvolení mohli aktivně podílet na procesu tvorby, schvalování i implementaci právních předpisů. Jejich záměrem bylo také zasadit se o fungování právního státu po vzoru zemí západní Evropy a přiblížit se tak integraci do evropských struktur. Silný stát západního typu by totiž z jejich pohledu výrazně eliminoval

¹⁰⁸ Vladimír Naxera, „Straničká patronáž a její vztah ke korupci a klientelismu: teoretický koncept a nástin uplatněný v postkomunistickém prostředí,“ *Středoevropské politické studie* 16, č. 4 (2014): 266–268.

potenciál nebezpečí ohrožující jejich majetek. To by v důsledku znamenalo výrazné snížení nákladů vynaložených na *ochranu majetku*, které by mohly být následně efektivněji využity například za účelem dalšího zhodnocení jejich kapitálu.

V souvislosti se zapojením oligarchů do chodu státu je nicméně nezbytné věnovat pozornost také fenoménu otevřené podpory jednotlivých oligarchů pro politické strany. Zatímco v případě *agresivní oligarchie* aktéři v tomto ohledu užívali neformálních praktik a jednali ve většině případů spíše s konkrétními politickými představiteli než s politickou stranou jako celkem, *umírněná oligarchie* se vyznačuje veřejnou podporou oligarchů pro konkrétní politickou stranu. Ta se přitom projevovala jak ve formě finančních darů, distribuce propagačních materiálů, ale také ve formě poskytnutí prostorů či potřebného vybavení pro pořádání akcí organizovaných danou stranou. Podstatnou roli v této souvislosti hrály také hromadné sdělovací prostředky. Soukromoprávní média vlastněná oligarchy velmi často otevřeně podporovala jednu konkrétní politickou stranu, zatímco jejího konkurenta vykreslovala mnohdy ve špatném světle. Krom toho se oligarchové setkávali s politickými představiteli na oficiálních schůzkách.

Bulharskou oligarchii v období mezi lety 1989 a 1997 je nezbytné vnímat v kontextu procesu transformace politického i hospodářského uspořádání. Ten však nebyl tak úplně bezproblémový, neboť v zemi chybělo dostatečně silné politické vedení, které by bylo schopné vypracovat a implementovat systematický plán reform. Neschopnost politických představitelů dojít konsenzu v otázce reform pak měla za následek to, že nové právní předpisy byly nejednoznačné, dávaly prostor různým interpretacím a navíc byly zaváděny velmi nekonzistentně. Bulharský stát se v důsledku toho vyznačoval absencí monopolu na užití síly, kterým by mohly být vynuceny státní zájmy. Bulharsko devadesátých let bylo kvůli tomu charakteristické velmi špatnou vymahatelností práva a vysokou mírou kriminality.

V důsledku složitého procesu transformace se povaha prostředí, ve kterém oligarchové působili, poměrně často proměňovala, pročež se měnila i povaha nebezpečí ohrožující bohatství oligarchů stejně tak jako jejich strategie k prosazení svých zájmů. Velmi přitom záleželo na tom, kdy a jakým způsobem oligarchové ke svému bohatství přišli. Zatímco některým kupříkladu slabost právního státu vyhovovala, neboť jim umožňovala nezákonnými formami odčerpávat finanční zdroje patřící státu, pro jiné nedůsledné dodržování legislativních předpisů znamenalo značná omezení v rozvoji jejich

podnikatelských aktivit. Různí oligarchové tak ve zkoumaném období přijímali pro *ochranu svého bohatství* rozličné strategie a tudíž není možné mluvit o oligarchii v jednotném čísle. V případě Bulharska devadesátých let lze totiž rozlišit dva typy oligarchie: *agresivní* a *umírněnou*.

Jak již samotné názvy naznačují, strategie oligarchů v rámci těchto dvou typů stojí v poměrně jasném protikladu. V případě *agresivní oligarchie* se chování aktérů vyznačovalo útočným a často nepřátelským jednáním nehledě na etické aspekty či zákonnost. Oproti tomu v *umírněné oligarchii* jednotliví oligarchové dbali na to, aby si udrželi pozitivní obraz v očích široké veřejnosti a politických představitelů. Proto se snažili, aby jejich činy byly v souladu se zákonem a jejich jednání transparentní.

4 Strategie oligarchů pro ochranu bohatství

Jak bylo představeno v předchozí kapitole, bulharská oligarchie devadesátých let se vyznačovala celou řadou specifických rysů. Chování jednotlivých oligarchů co do prosazení jejich zájmů byla různorodá. Strategie oligarchů pro *ochranu bohatství* se navíc v průběhu sledovaného období různě proměňovaly v závislosti na politické, hospodářské, ale i společenské konstelaci. Právě proto není možné jednotlivé oligarchické typy chápat staticky, ale je třeba vnímat jejich dynamiku a to především v závislosti na průběhu transformačního procesu. Za účelem vytvoření úplného obrazu bulharské oligarchie proto v této kapitole věnuji pozornost konkrétním příkladům chování zkoumaných oligarchů.

4.1 Způsoby ochrany majetku oligarchů

Během zkoumaného období bylo možné vyzorovat určité tendence ekonomických elit sdružovat se do větších uskupení, jejichž formálním záměrem bylo zaštitovat zájmy soukromého sektoru. Jejich zakladatelé přitom vycházeli z předpokladu, že vystupující jednotně mohou vytvářet větší tlak na politické představitele a dosáhnout tak efektivněji svých požadavků. Určitým paradoxem nicméně je, že se tato uskupení ve skutečnosti nesnažila hájit zájmy soukromého sektoru jakožto celku, nýbrž se soustředila pouze na ekonomický prospěch výhradně svých členů. Důležité je v tomto ohledu ještě podotknout, že členství v naprosté většině případů podléhalo striktním formálním i neformálním pravidlům. Přestože se zkoumaní aktéři pokoušeli touto cestou koordinovat své strategie pro *ochranu bohatství*, tato uskupení neměla v žádném z případů dlouhodobějšího trvání. Příčinu toho je možné hledat především v častém střetu zájmů zkoumaných aktérů a jejich neschopnosti dosáhnout kompromisu.

Mezi vůbec první taková uskupení je možné zařadit Svaz občanů pro podnikatelskou iniciativu (*Sājuz za stopanska iniciativa na graždanite* – SSIG) a Bulharský svaz soukromých podnikatelů „Oživení“ (*Bālgarski sājuz na častnite predpriemači „Vāzražđane“*).¹⁰⁹ Obě tyto asociace byly založeny v prosinci 1989, tedy v době, kdy ještě nebylo právo občanů vlastnit soukromý majetek legislativně ukotveno. Poněkud paradoxně

¹⁰⁹ Marcheua, „The Socioeconomic Consequences of Privatization in Bulgaria at the End of the 20th and the Beginning of the 21st Century,“ 110.

se přitom obě uskupení ihned od svých založení prezentovala jako organizace hájící zájmy soukromého sektoru.¹¹⁰ Jejich prvotní záměr je tedy nezbytné hledat spíše ve snaze legitimizovat jejich členy coby novou ekonomickou elitu. Důležité je v tomto kontextu podotknout, že iniciátoři ustanovení těchto dvou organizací – Valentin Mollov a Dobromir Gušterov – patřili mezi osoby s velmi dobrým přístupem ke klíčovým ekonomickým zdrojům, jelikož zastávali vysoké pozice v Komsomolu. Právě redistribucí jeho majetku se členům těchto dvou asociací podařilo nabýt nemalého jmění, jež se stalo důležitým základem pro jejich budoucí podnikatelskou činnost.¹¹¹

S formální garancí práv občanů vlastnit soukromý majetek a po přijetí nového Občanského zákoníku v polovině roku 1991 se aktivity těchto dvou organizací skutečně začaly zaměřovat na prosazování zájmů bulharských podnikatelů.¹¹² Cílem obou uskupení bylo koncipovat a prosazovat potřeby a zájmy soukromého sektoru, jelikož v té době nebyli soukromníci adekvátně právně chráněni ani podporováni.¹¹³ Obě také byly Národním shromážděním formálně uznány za zástupce zaměstnavatelských a podnikatelských svazů, díky čemuž mohly své zájmy reprezentovat na nejvyšší úrovni při tripartitních jednáních.¹¹⁴ Organizační struktura těchto uskupení se nicméně postupně stala překážkou pro vstup dalších extrémně bohatých jedinců. Funkce předsedů totiž dlouhodobě zastávali jejich zakladatelé. Na druhou stranu menší a střední podnikatelé, kteří členy byli, začali vedení uskupení kritizovat s odůvodněním, že prosazují zájmy pouze těch nejbohatších.¹¹⁵

S formováním dalších ekonomických elit, jež disponovaly v porovnání s většinovým obyvatelstvem ohromným majetkem, došlo ke vzniku několika dalších podobných uskupení. U jejich zrodu přitom vždy figuroval Dobromir Gušterov. Ten veřejně prezentoval, že je v zájmu všech velkopodnikatelů, aby koordinovali své strategie a dosáhli tak maximálních zisků. Do konce roku 1990 tak byla založena Konfederace

¹¹⁰ Stoyanov, „Private Business and Entrepreneurial Inclinations in Bulgaria,“ 61–62.

¹¹¹ Marcheva, „The Socioeconomic Consequences of Privatization in Bulgaria at the End of the 20th and the Beginning of the 21st Century,“ 109–112.

¹¹² Stoyanov, „Private Business and Entrepreneurial Inclinations in Bulgaria,“ 61–62.

¹¹³ Marija Dimitrova, „Častnijat proizvoditel – novijat bälgarski biznesmen,“ *Demokracija* 1, č. 58 (2. květen 1990): 1.

¹¹⁴ „Mollov se ottegli ot tristrannoto sporazumenie,“ *Demokracija* 2, č. 29 (15. únor 1991): 1.

¹¹⁵ „SSIG pred kriza,“ *Demokracija* 2, č. 86 (11. duben 1991): 4.

soukromých podnikatelů (*Konfederacija na častnite predpriemači*) a v roce 1992 vznikl Klub „Patronát“ (*Klub „Patronat“*).¹¹⁶

Nejvýraznějším uskupením však byla Konfederace velkých průmyslníků (*Konfederacija na edrite industrialci*), známá též jako G-13. Ta byla založená v říjnu 1993 z iniciativy Dobromira Gušterova a Ilji Pavlova, přičemž jejím smyslem bylo sdružovat nejvlivnější ekonomické elity Bulharska. Jejimi členy byli Christo Aleksandrov, Georgi Agafonov, Georgi Avramov, Peťo Bláskov, Vasil Božkov, Stepan Eramjan, Borislav Dionisiev, Dobromir Gušterov, Emil Kjulev, Valentin Mollov, Ilja Pavov, Angel Pärvanov a Krasimir Stojčev.¹¹⁷ Příčinu ustanovení G-13 je přitom možné hledat jednak v prohlubující se hospodářské krizi, na kterou Berovův kabinet nebyl schopen účinně reagovat a která se dotýkala i firem vlastněných výše zmíněnými podnikateli, ale také v projednávaném návrhu poslanců SDS o přímém prodeji státních podniků zahraničním investorům.¹¹⁸ G-13 totiž v první řadě vystupovala hlavně jako organizace hájící národní zájmy, které by byly podle jejich představitelů právě privatizací do rukou zahraničních investorů výrazně ohroženy.¹¹⁹ Ve skutečnosti však šlo především o to, aby nedošlo k narušení či zablokování nemalých finančních toků, jež velké části členů G-13 plynuly ze státních podniků díky praktikám „dobývání renty“.¹²⁰

G-13 se stala ve své době skutečně známým a také velmi vlivným uskupením. Důvodů pro to je hned několik. Její členové dohromady představovali podstatnou část soukromého sektoru, přičemž jejich firmy dávaly zaměstnání velkému počtu obyvatel. Krom toho G-13 jako celek ovládala podstatnou část všech nejčtenějších a nejsledovanějších médií v zemi.¹²¹ Jejího oficiálního ustanovujícího sjezdu se účastnila krom novinářů i celá řada poslanců a ministrů, včetně ministerského předsedy Berova. Ten navíc pronesl, že pokud jejich zájmy nebudou protichůdné zájmům obyvatel země, bude s nimi na oficiální úrovni spolupracovat.¹²² G-13 se v tomto ohledu snažila profilovat jako

¹¹⁶ Krum Blagov, *Pärvijat milion*, 42–54.

¹¹⁷ Ognjan Šentov, Bojko Todorov a Aleksandăr Stojanov, *Organizirate prestăpnost v Bălgarija: Pazari i tendencii* (Sofie: Centăr za izsledvane na demokracijata, 2007), 27.

¹¹⁸ Ivo Prokopiev, „Šte donesat li 13-te golemi spoluka za Bălgarija?“ *Kapital* 1, č. 1 (říjen 1993): 8–9. Též „Căobštenie – G-13,“ *Bankeră* 2, č. 6 (leden 1994): 2.

¹¹⁹ „G-13 poiska učastie v privatizacijata, pravitelstvoto poslušno koziruva,“ *Demokracija* 4, č. 262 (9. listopad 1993): 1.

¹²⁰ Filip Charmandžiev, „Prekrojavana na biznesprostanstvoto,“ *Kapital* 1, č. 8 (listopad 1993): 8–9.

¹²¹ Šentov, Todorov a Stojanov, *Organizirate prestăpnost v Bălgarija: Pazari i tendencii*, 27.

¹²² Charmandžiev, „Prekrojavana na biznesprostanstvoto,“ 8–9.

oficiální lobbistická struktura s reálným potenciálem ovlivňovat státní legislativu. Výjimkou tedy nebyla častá setkání vládních představitelů se zástupci G-13 a společné konzultace aktuálních hospodářských témat.¹²³ Kupříkladu v zimě 1993 se konala schůzka tehdejšího ministra obrany Valentina Aleksandrova s Valentinem Mollovem, Angelem Pärvanovem, Christo Aleksandrovem, Borislavem Dionisievem, Emilem Kjulevem, Dobromirem Gušterovem a Krasimirem Stojčev, přičemž předmětem jejich jednání byla otázka jugoslávského embarga, potenciál členství země v Severoatlantické alianci, ale také dodávky armádního vybavení právě firmami vlastněnými přítomnými oligarchy. Ministr Aleksandrov pak na tiskové konferenci řekl, že vnímá G-13 jako součást bulharské politiky a jeho ministerstvo rozhodně bude brát její názory na zřetel.¹²⁴

Co se týká organizační struktury G-13, v jejím předsednictví se členové střídali každých šest měsíců podle předem daného pořadí. Zasedání konfederace mělo nepravidelný charakter a odpovídalo potřebám reagovat na aktuální otázky.¹²⁵ V případě zájmu někoho zvenčí stát se novým členem bylo zapotřebí prokázat „své možnosti vlivu“, a to zejména co do materiálních zdrojů. Finální rozhodnutí bylo vždy otázkou hlasování všech členů.¹²⁶ Ve skutečnosti však musela G-13 necelý rok po svém založení reagovat na zcela opačnou situaci, a to na vnitřní fragmentaci a postupné vystoupení Stojčeva, Kjuleva, Mollova, Pärvanova i Božkova. Příčinou rozpadu G-13 je přitom možné hledat hlavně v nárůstu napětí ohledně nezákonných aktivit části jejích členů, které se dostaly na veřejnost a se kterými se ostatní neztotožňovali.¹²⁷

¹²³ „G-13 poiska učastie v privatizacijata, pravitelstvoto poslušno koziruva,“ 1. Těž „Na sreštata s G-13 ne e postavjan vāprsošāt za finansova podkrepa na SDS,“ *Demokracija* 4, č. 61 (16. březen 1994): 2. Těž „Meksikanska kuchnja cābra G-13 sās SDS,“ *Kapital* 2, č. 10 (březen 1994): 1. Těž Ivo Prokopiev, „Igrata na G-13 cvārši,“ *Kapital* 2, č. 19 (květen 1994): 12–13. Těž Iskra Pavlova, „Brak meždu Berov i „Multigrup“ e imalo,“ *Demokracija* 6, č. 22 (26. leden 1995): 3.

¹²⁴ „Ministārāt na otbranata se sreštna s G-13,“ *Demokracija* 4, č. 301 (24. prosince 1993): 2.

¹²⁵ „Govori se“ *Kapital* 1, č. 3 (říjen 1993): 15.

¹²⁶ Charmandžiev, „Prekrojavana na biznesprostanstvoto,“ 8–9.

¹²⁷ Ivo Prokopiev, „Igrata na G-13 cvārši,“ *Kapital*, poslední úprava 16. květen 1994, staženo 13. února 2019, https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/1994/05/16/1900061_igrata_na_g-13_svrshi/. Těž „Dvama šte podsiljat G-13 v nedelja,“ *Demokracija* 4, č. 119 (31. květen 1994): 4. Těž Ivan Asenov, „Berov usluži s dva dāržavni miliarda na „Multigrup“,“ *Demokracija* 5, č. 176 (5. srpen 1994): 1–2. Těž „Tova li e krajat na G-13?,“ *Bankerā* 2, č. 30 (68) (říjen 1994): 1 a 6. Těž „Kakvo stava s G-13?,“ *Bankerā* 2, č. 38 (76) (říjen 1994): 23. Těž Rumjana Ticholova, „Čestnite častnici“ napusnacha „nacionalnite kapitalisti,“ *Kapital* 3, č. 8 (únor 1995): 1 a 11.

Mimo výše zmíněnou institucionalizovanou spolupráci na úrovni oficiálních organizací a asociací se oligarchové snažili koordinovat své strategie i poněkud méně formální cestou. Za zmínku v tomto ohledu stojí hlavně vznik společných podniků. Charakteristickým rysem této spolupráce byl smluvní základ a všemi členy sdílený společný zájem, přičemž v první řadě šlo především o co nejvyšší zisk. Druhotný záměr je nicméně možné shledat jednak ve snaze eliminovat potenciální nebezpečí plynoucí ze vzájemného odcizení majetku či ohrožení příjmu, ale také ve snaze být schopni společně lépe reagovat na případná ohrožení bohatství ze strany ostatních oligarchů.

Kupříkladu Vasil Božkov, Ilja Pavlov a Mladen Michalev založili v polovině roku 1994 akciovou společnost IGM. Její činnost byla zaměřená výhradně na sektor hazardu, ve které se jí podařilo brzy získat monopolní postavení. Akcie IGM byly rovným dílem rozděleny mezi její zakladatele a jimi vlastněné holdingy.¹²⁸ Mezi další spolupráci tohoto typu je možné zařadit spojení holdingů Tron a Turistsport vlastněných Emilem Kjulevem a Krasimirem Stojčevem, spolupráci ve finančním sektoru Ilji Pavlova s Georgi Agafonovem skrze Kreditní banku (*Kreditna banka*) a banku Slavjani, nebo také ustanovení společnosti Medija-Nove-Darik, jejímiž zakladateli byli Valentin Mollov, Vasil Božkov a Ivan Christov.¹²⁹

Vzájemná koordinace strategií a spolupráce jednotlivých oligarchů nicméně nedokázaly stoprocentně eliminovat případná nebezpečí související až už s odcizením majetku, či s omezením příjmu z kapitálu. Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, s ohledem na přijetí lustračních zákonů a na reorganizaci Ministerstva vnitra i Ministerstva obrany nebyly státní bezpečnostní složky schopné účinně reagovat na rapidní nárůst kriminality. Všichni zkoumaní aktéři proto angažovali nejrůznější soukromé firmy, jež byly schopné zamezit nebezpečím plynoucím z velké zločinnosti.

Zde je na místě věnovat důkladnější pozornost tomu, s jakým typem společností oligarchové spolupracovali a jaké služby od těchto firem vyžadovali. Zatímco někteří se

¹²⁸ Blagov, *Přrvijat milion*, 83–91. Též Ivo Prokopiev, „Dářžavata Multigrup“, *Kapital* 2, č. 5 (únor 1994): 12–13. Též Rumjana Ticholova, „Vasil Božkov se otteglja ot chazarta“, *Kapital* 3, č. 1 (leden 1995): 1 a 11.

¹²⁹ „Tron“ i „Turistsport“ se obedinjavat,“ *Kapital* 2, č. 18 (květen 1994), 1. Též „Učredeno e novo akcionerno družestvo „Medija-Nove-Darik“,“ *Kapital* 3, č. 3 (leden 1995): 3. Též „Sdruženieto Nove-Medija_Darik šte pravi pečatnica i kabelna televizija,“ *Dnevnik*, poslední úprava 1. leden 1995, staženo 15. březem 2019, https://www.dnevnik.bg/print/arhiv_pari/1995/01/01/1387540_sdruženieto_nove-media-darik_shte_pravi_pechatnica_i/ Též „Vasil Božkov može da prodade i „Nove Cholding“,“ *Kapital* 3, č. 18 (květen 1995): 1.

totiž nebránili najmout i ty společnosti, které užívaly nezákonných praktik a byly spojovány se strukturami organizovaného zločinu, jiní tyto metody kategoricky z různých důvodů odmítali. Právě zákonnost využívaných služeb totiž tvoří jednu z dělících linií mezi *agresivní a umírněnou oligarchií*.

Jako příklad v rámci prvního zmíněného typu můžou posloužit nátlakové akce silových skupin s cílem vytvořit kartelovou dohodu v cukrovarnickém průmyslu v roce 1994. Tehdy v zemi působily tři společnosti zabývající se rafinací cukru – Bartek, Bultrejd a Man Šutár. První dvě přitom spadaly pod holdingy, které byly vlastněné právě zkoumanými aktéry – Multigroup Ilji Pavlova a Turistsportbank Emila Kjuleva – zatímco třetí byla vlastněná zahraničním investorem z Velké Británie. Důležité je ještě zmínit, že celní režim byl v té době nastaven tak, aby stimuloval zpracování surového cukru v domácím prostředí před jeho vývozem a rafinací v zahraničí. Poslední dubnový týden roku 1994 došlo po celé zemi k útočným akcím silových skupin angažovaných Iljou Pavlovem. Jejich cílem bylo zajistit, aby minimální prodejní cena cukru neklesla pod hranici 29,5 leva za jeden kilogram. Ostatní dvě společnosti přitom jeden kilogram cukru prodávaly zhruba za 26 leva. V případě, že prodejce odmítl kartelovou dohodu podepsat, silové skupiny se nebránily použití jakékoliv formy násilí. Ačkoliv se policejní složky snažily na tuto nátlakovou akci reagovat, ve většině případů se jim nakonec stejně nepodařilo zajistit dotčeným osobám bezpečnost, vyšetřit případy násilných napadení a předejít dalším agresivním incidentům. Příčinu je přitom možné hledat především ve velké úplatnosti policejních složek. Ostatní dvě společnosti i přes to na navrhovanou dohodu nepřistoupily, což pro ně v důsledku znamenalo rapidní navýšení nákladů na zajištění ochrany svého majetku proti poškození či odcizení, ať už skrze angažování soukromých bezpečnostních firem či ve formě přeplácení zkorumpované policie na jejich stranu.¹³⁰

Právě v souvislosti s tímto incidentem začalo docházet k vyostřenějším rozkolům v uskupení G-13. Emil Kjulev a Krasimir Stojčev se totiž hlasitě postavili proti takovýmto praktikám a navrhli sepsání „morálního kodexu“ organizace, který by zakazoval jakékoliv jednání v rozporu se zákonem. V případě, že by kterýkoliv z členů G-13 kodex porušil, byl by vyloučen.¹³¹ Podle nich bylo totiž nutné, aby si uskupení udrželo pozitivní obraz jak u

¹³⁰ „Multigrup se opita „da regulira“ pazara na zachar,“ *Kapital* 2, č. 16 (duben-květen 1994): 1 a 5.

¹³¹ „Mollov be kritikovan i smenen,“ *Demokracija* 4, č. 105 (12. květen 1994), 2. Též „G-13 naistina šte se razcepi,“ *Demokracija* 4, č. 128 (10. červen 1994): 2.

veřejnosti a domácích politických představitelů, ale také u potenciálních zahraničních partnerů. Poukazovali přitom na dřívější obvinění Pavlova, že jeho firmy spolupracují se strukturami organizovaného zločinu a porušují embargo uvalené na Svazovou republiku Jugoslávie.¹³² Samotné podezření z takových aktivit pak Kjulev se Stojčevem označili za nepřijatelné, neboť výrazně snižovalo důvěryhodnost nejen Pavlova a jeho firem, ale právě i celé G-13.¹³³

Oba dva nejenže veřejně odmítali jakoukoliv formu spolupráce s kteroukoliv firmou vykonávající nezákonné činnosti, ale také vyzývali politické představitele, aby aktivně pracovali na vytvoření dostatečně funkční právních předpisů. Jedině silný legislativní rámec podle nich mohl zajistit vymahatelnost práva pro všechny občany bez rozdílu výše majetku a také potrestání těch, kteří konají protizákonně.¹³⁴

Zastánci zákonných metod a upevnění legislativních předpisů se brzy stali i Valentin Mollov s Peťo Bláskovem, kteří se o to chtěli zasadit na nejvyšší úrovni skrze stranu Nové Bulharsko. K nim se brzy přidal i Vasil Božkov. Ten navíc požádal vedení sofijské policie o posílení ochrany v okolí sídla jeho firmy Nove po tom, co byl na jaře roku 1995 násilně napaden. Z útoku obvinil právě silové skupiny napojené na některé z představitelů G-13, kteří se ho tak pokusili zastrašit.¹³⁵ Za zmínku pak stojí v tomto ohledu i Vencislav Josifov, který v květnu roku 1995 podal žádost na Ministerstvo vnitra o posílení policejní ochrany v okolí centrální budovy První soukromé banky (*Pārva častna banka*) v Sofii. Důvodem pro to byla skutečnost, že se jeho banka stávala stále častějším terčem nejen pokusům o loupeže, ale také vandalismu. Josifov se přitom netajil podezřením, že za útoky stojí také silové skupiny.¹³⁶

V kontrastu nezákonným formám zastrašování konkurentů praktikovaných reprezentanty *agresivní oligarchie* pak stálo zcela legální, i když neetické, využívání mediálního prostoru ke zdiskreditování potenciálního protivníka pro případy reprezentující

¹³² „Embargov patrol zadărža korab s petrol na „Multigrup“,“ *Demokracija* 4, č. 26 (1. únor 1994): 1. Též Nedko Petrov, „V „Muligroup“ ne rabotjat generali, a polkovnici,“ *Demokracija* 4, č. 27 (2. únor 1994): 1–2. Též Ljubomir Jordanov, „„Multigroup“ nezakonno stroi pristanište za petrol,“ *Demokracija* 4, č. 28 (3. únor 1994): 1 a 3. Též „Uličnata vojna kato forma na konkurencija,“ *Kapital* 2, č. 4 (leden–únor 1994): 5. Též Šentov, Todorov a Stojanov, *Organiziranate prestăpnost v Bălgarija: Pazari i tendencii*, 20–27.

¹³³ „Tron“ i „Turistsport“ se obedinjavat,“ 1.

¹³⁴ Prokopiev, „Igrata na G-13 cvărši.“

¹³⁵ „Vasil Božkov očakva vlastite da izjasnat na kogo preči novijat mu biznes,“ *Banker* 3, č. 4 (93) (únor 1995): 7.

¹³⁶ „Pārva častna banka smenja firmenata ochrana s policija,“ *Kapital* 3, č. 18 (květen 1995): 14.

umírněnou oligarchii. Naprostý prim hráli v tomto ohledu Mollov s Bláškem, kteří ovládali mediální skupinu 168 hodin (*168 časa*), která byla vůbec prvním soukromým vydavatelstvím v Bulharsku založeným na počátku roku 1990. Jeho deník 24 hodin (*24 časa*) patřil v devadesátých letech k nejčtenějším periodikům. Zatímco Mollov byl v periodicích tohoto vydavatelství prezentován jako „čestný soukromník“ (*časten častnik*), ostatní oligarchové byli představováni v poněkud negativnějším obraze jako mafiáni či dokonce zločinci.¹³⁷ Významné byly také poměrně populární noviny Práce (*Trud*), vydávané Media holding group, v jejímž čele stál Tošo Tošev, či deník Standard (*Standart*) patřící společnosti Tron Emila Kjuleva.¹³⁸ V těchto denících sice povětšinou nebyla explicitně očerňována jména ostatních oligarchů, obsah jednotlivých vydání byl však pečlivě přizpůsoben konkrétním potřebám. Do mediálního prostoru se pak pokusil vstoupit i Ilja Pavlov. Jeho první pokus s deníkem Bulharsko (*Bălgarija*) však nebyl úspěšný, neboť až příliš nápadně připomínal populární noviny 24 hodin (*24 časa*) Bláškova a mezi čtenáři si nezískal potřebnou popularitu.¹³⁹ V roce 1993 se mu nicméně do mediálního prostoru podařilo proniknout, když koupil poměrně vlivný finanční týdeník Peníze (*Pari*).¹⁴⁰ Za zmínku pak stojí ještě mediální skupina Duma press, založená na podzim 1994 z iniciativy skupiny Orion. Duma press převzala od BSP publikování periodika Slovo (*Duma*), přičemž jejími hlavními akcionáři byli osoby blízké Rumenu Spasovovi a Vesce Medžidievě.¹⁴¹

Masová média přitom sloužila oligarchům i jako nástroj, skrze který mohli vyvíjet tlak na politické představitele. Schopnost budovat obraz politiků, prezentovat jejich jednání a ovlivňovat tak mínění obyvatel totiž stavělo majitele jednotlivých médií do vcelku vlivné pozice. Této skutečnosti si byli samozřejmě vědomi jak oligarchové, tak političtí představitelé. To bylo zřetelné především v souvislosti s ustavením G-13, která jako celek ovládala podstatnou část mediálního prostoru, což se její představitelé nezdráhali zdůraznit při jednáních se zástupci politických stran.¹⁴²

¹³⁷ „Meksikanska kuchnja cãbra G-13 sãs SDS,“ 1.

¹³⁸ Maria Bakardžieva, „The New Media Landscape in Bulgaria,“ *The Canadian Journal of Communication* 20, č. 1 (1995): 68–72.

¹³⁹ Prokopiev, „Šte donesat li 13-te golemi spoluka za Bălgarija?,“ 8–9.

¹⁴⁰ „Multigrup započna da izkupuva vestnici,“ *Kapital* 2, č. 13 (duben 1994): 1.

¹⁴¹ Dimităr Peev, „Duma“ stava čast ot nova grupovka,“ *Kapital* 3, č. 10 (březen 1995): 1 a 12.

¹⁴² Šentov, Todorov a Stojanov, *Organiziranate prestãpnost v Bălgarija: Pazari i tendencii*, 26–30. Těž „Cãobštenie – G-13,“ *Bankerã* 2, č. 6 (44) (únor 1994): 2

V neposlední řadě je nutné zmínit ještě jeden aspekt, ve kterém se oba typy oligarchie výrazně odlišovali, a tím je udržení si pozitivního obrazu své osoby a svých firem před širokou veřejností, politickými představiteli i potenciálními zahraničními partnery. Pro představitele *umírněné oligarchie* hrálo totiž veřejné mínění důležitou roli.¹⁴³ Samotní oligarchové se proto často různými způsoby formování kladného obrazu o své osobě snažili podpořit. Kjulev například zveřejnil výsledky auditu finančních výkazů svých firem, který si navíc nechal udělat u renomované americké společnosti. Tím se pokusil dokázat, že ekonomické činnosti jeho firem jsou v souladu s právními předpisy státu. Brzy po něm to stejné udělali Stojčev a Agafonov. Všichni tři přitom nezapomněli v rozhovorech pro média zdůraznit, že na rozdíl od ostatních podnikatelů jsou oni ti poctiví. Poukazovali přitom hlavně na pochybné finanční transakce a hlavně neplnění daňových povinností firmami vlastněných Pavlovem a Mollovem.¹⁴⁴ Zcela běžnou praktikou se také stalo svolávání velkých tiskových konferencí, kde oligarchové prezentovali úspěchy svých firem, ale také se snažili reagovat na některá obvinění, která proti nim byla vznesena v médiích. Tento způsob sebe prezentace často využíval především Valentin Mollov.¹⁴⁵ V souvislosti s čím dál častějším spojováním Multigroup s nezákonnými aktivitami pak začal tiskové konference svolávat i Ilja Pavlov.¹⁴⁶

4.2 Zapojení oligarchů do politického dění

S obnovením politického pluralismu došlo i k obnovení zájmu ekonomických elit politicky se angažovat. V případě bulharských oligarchů je přitom možné říct, že takřka všichni v průběhu devadesátých let tuto iniciativu vyvinuli. Rozdíl byl nicméně v povaze jejich zapojení do politického dění. Zatímco někteří dávali přednost přímé angažovanosti skrze

¹⁴³ „Kakvo otbärna lisicata na malkija princ...“, *Bankerä* 2, č. 1 (39) (leden 1994): 23.

¹⁴⁴ Prokopiev, „Igrata na G-13 cvärši.“ Těž Lev Kokuškin, „Blagodarenie na „ubijstveni“ danäci g-n Mollov stana Milioner,“ *Demokracija* 2, č. 271 (14. listopad 1991): 2. Těž Ticholova, „Vasil Božkov se otteglja ot chazarta,“ 1 a 11. Těž Ticholova, „Multigrup iska da izleze ot sjankata na Lukanov,“ *Kapital* 4, č. 15 (duben 1996): 1 a 18.

¹⁴⁵ Cvetan Georgiev, „Milionerät Mollov otново negoduva,“ *Demokracija* 2, č. 116 (17. květen 1991): 2. Těž Ilja Damjanov, „Mollov bil „pravitelstven korektiv,“ *Demokracija* 2, č. 303 (21. prosince 1991): 2.

¹⁴⁶ Petrov, „V „Muligroup“ ne rabotjat generali, a polkovnici,“ 1–2. Těž Biser Boev, „Multigrup poiska preferencii za nacionalnija kapital,“ *Kapital* 2, č. 9 (březen 1994): 3. Těž „Ilja Pavlov šte obednjava G-13 okolo „Multigrup,“ *Demokracija* 5, č. 178 (8. srpen 1994): 1. Těž „Multigrup“ vnezapno reši da demonstrira prozračnost,“ *Demokracija* 6, č. 174 (28. červenec 1995): 2.

volené funkce ať už jako nezávislí kandidáti či jako členové politických stran, anebo ustavením vlastní politické strany, jiní se vyznačovali spíše jednáním ze zákulisí. V případě druhého zmíněného přitom nebylo výjimkou užívání nezákonných praktik v podobě korupce anebo vydírání.

Vůbec prvním oligarchou, který projevil zájem o přímou účast na chodu státu byl Valentin Mollov. Ten se chtěl účastnit prvních svobodných voleb jako nezávislý kandidát. Účast mu byla nicméně kongresem Svazu občanů pro podnikatelskou iniciativu, kterému v té době předsedal, rozmluvena s tím, že mnohem efektivnější bude založení politické strany. To Mollova dovedlo k založení strany Bulharský obchodní blok (*Bǎlgarski biznes blok* – BBB) na podzim 1990.¹⁴⁷ Jeho hlavním záměrem bylo sdružovat podnikatele a hájit jejich zájmy na celostátní úrovni, přičemž prvním cílem bylo uspět ve volbách do běžného Národního shromáždění následující rok. Ačkoliv byl hlavním iniciátorem ustanovení BBB právě Mollov, předsedou strany byl po dlouhých diskuzích nakonec zvolen George Ganchev, bulharský podnikatel, který žil od počátku šedesátých let do prosince 1989 v emigraci ve Velké Británii.¹⁴⁸ Po neúspěšném pokusu organizovat svou vlastní politickou stranu se Mollov začal aktivně angažovat v SDS, kde mu byla v parlamentních volbách v roce 1991 nabídnuta poslanecká kandidatura. Tu však odmítl a rozhodl se namísto toho finančně stranu v předvolební kampani podpořit.¹⁴⁹ V prvních ani druhých parlamentních volbách se nicméně nikdo jiný ze zkoumaných aktérů nijak výrazněji přímo neangažoval.

O poznání zřetelnější zapojení bylo možné vypořádat před parlamentními volbami v roce 1994. Co se týká vlastní iniciativy za zmínku stojí v tomto ohledu ustanovení Svazu patriotů (*Patriotičen sǎjuz*). Šlo o volební koalici stran a hnutí, která vznikla z podnětu Ilji Pavlova, Valentina Mollova a Pet' o Bláskova. Svaz patriotů sdružoval ty politické strany, které se profilyovaly jako spíše konzervativní, odmítající vstup zahraničních investorů do země. Nicméně ve volbách neuspěl, když nezískal ani potřebné čtyři procenta hlasů. Po této prohře se navíc rozpadl.¹⁵⁰ Co do jiných politických uskupení

¹⁴⁷ Petăr Bončev, „I Mollov e gotov da sǎstavi pravitelstvo,“ *Demokracija* 1, č. 220 (6. listopadu 1990): 2.

¹⁴⁸ Rozina Krumova, „Časten biznes – pǎlni magazin,“ *Demokracija* 1, č. 250 (11. prosinec 1990): 1. Též Lev Kokuškin, „Bǎlgarskijat biznes blok njama ništo obšto s BSP, no ra čita na vrǎzki sǎs SDS,“ *Demokracija* 2, č. 47 (25. únor 1991): 4.

¹⁴⁹ Lev Nikolov, „Mollov ne iska da stava amerikanec,“ *Demokracija* 2, č. 99 (26. duben 1991): 2.

¹⁵⁰ Ticholova, „Čestnite častnici“ napusnacha „nacionalnite kapitalisti,“ 1 a 11. Též Milena Bojadžieva, „Multigrup vǎrvi ot „patriotičnija“ sǎjuz,“ *Demokracija* 6, č. 41 (17. únor 1995): 1. Též „Partija „Liberali“ ostana s Patriotičnija sǎjuz,“ *Kapital* 3, č. 27 (červenec 1995): 3.

za zmínku ještě stojí strana Nové Bulharsko (*Nova Bălgarija*), kterou založili po rozpadu Svazu patriotů Bláskov s Mollovem. Ani ta však neměla dlouhé existence.¹⁵¹ Dalším pokusem o přímé zapojení do chodu státu byla kandidatura Dobromira Gušterova co by nezávislého kandidáta za Starozagorskou oblast v parlamentních volbách v roce 1994. Ačkoliv Gušterov investoval do předvolební kampaně nemalý obnos peněz, ucházení se o poslanecké křeslo pro něj nakonec skončilo neúspěšně.¹⁵²

Na komunální úrovni se pak pokoušel uspět jako nezávislý kandidát na post starosty Sofie na podzim 1995 Vencislav Josifov.¹⁵³ Ten byl ve své předvolební kampani finančně podpořen Mollovem a Bláskovem, nemalý obnos peněz mu však přispěli i socialisté.¹⁵⁴ Za zmínku přitom stojí, že Josifov byl až do roku 1992 členem Bulharské socialistické strany. Po tom, co byl vydán zákon (*Zakon na bankite*) zakazující lidem ve vedoucích pozicích v bankách mít formální afiliaci k jakékoliv z politických stran, Josifov své členství zrušil.¹⁵⁵ Ani on však v těchto volbách neuspěl.¹⁵⁶

Poněkud významnější se v kontextu politické angažovanosti stala veřejná podpora některé z politických stran. Kupříkladu před volbami na podzim 1991 se Svaz občanů pro podnikatelskou iniciativu postavil za Bulharský byznys blok, kterému finančně sponzoroval podstatnou část předvolební kampaně.¹⁵⁷ Valentin Mollov sám za sebe v těchto volbách vyjádřil slovní i finanční podporu SDS. Jak Mollov, tak i SSIG pak otevřeně zavrhl jakoukoliv podporu či spolupráci se socialisty.¹⁵⁸

¹⁵¹ Ticholova, „Čestnité častnici“ napusnacha „nacionalnité kapitalisti,“ 1 a 11. Též Bojadžieva, „Multigrup varvi ot „patriotičnija“ cájuz,“ 1.

¹⁵² „Ekspert Gušterov – nezavisim deputat,“ *Kapital* 2, č. 45 (listopad 1994): 4.

¹⁵³ Ivo Denčev, „Šefăt na PČB – kandidat za kmet na Sofija,“ *Kapital* 3, č. 28 (červenec 1995): 1.

¹⁵⁴ Ibid., 1. Též Edvin Sugarev, „Părva častna banka se plăšta kăm falita,“ *Demokracija* 6, č. 250 (25. října 1995): 1–2. Též „BSP plaštacha na milionera Vencislav Josifov,“ *Demokracija* 6, č. 251 (26. říjen 1995): 1–2.

¹⁵⁵ „Josifov văzstanovjava členstvoto si v BSP,“ *Demokracija* 6, č. 265 (11. listopad 1995): 2.

¹⁵⁶ „Za perioda ot Osvoboždenieto do dnes Sofijskata obština e răkovodena ot 56-ma kmetove,“ Sofia oficialen portal, staženo 18. března 2019, <https://www.sofia.bg/web/tourism-in-sofia/mayors-of-sofia-municipality>

¹⁵⁷ Kokuški, „Bălgarskijat biznes blok njama ništo obšto s BSP, no ra čita na vrăzki săs SDS,“ 4.

¹⁵⁸ „Bălgarskijat biznes blok njama ništo obšto s BSP, no ra čita na vrăzki săs SDS,“ 4. Též Nora Borisova, „Bălgarski biznes partija šte učastva samo v obštinskite izbori,“ *Demokracija* 2, č. 174 (24. červenec 1991): 2. Též Nora Stoičkova, „Častnitate šte podkrepjat Bălgarski biznes partija,“ *Demokracija* 2, č. 179 (30. červenec 1991): 2.

V březnu 1994, tedy v době kdy v zemi panovala hluboká hospodářská krize a tehdejší Berovova čelila v pořadí šestému hlasování o nedůvěře vládě, proběhla oficiální schůzka představitelů G-13 s vedením SDS.¹⁵⁹ Smysl setkání je možné shledat zejména ve vidině toho, že úřednický kabinet bude nucen odstoupit a budou vypsány předčasné volby. Obsahem jednání zástupců obou subjektů totiž bylo mimo diskuze o východiscích ze špatné ekonomické situace v zemi také otázka politického programu a financování předvolební kampaně SDS. Důležité je však podotknout, že nedošlo k žádnému oficiálnímu vyjádření o tom, že by G-13 jako celek nakonec podporovala SDS ve volbách, či mu poskytla jakýkoliv finanční dar.¹⁶⁰ Veřejnou podporu SDS před volbami nicméně sami za sebe vyjádřili kupříkladu Emil Kjulev, Borislav Dionisiev či Georgi Avramov.¹⁶¹

V kontrastu přímé angažovanosti do politického dění v rámci *umírněné oligarchie* stálo ovlivňování chodu státu ze zákulisí. Ať už šlo o zákonné či nezákonné formy, tento způsob zapojení do politických procesů nebyl v devadesátých letech ničím neobvyklým. Nejčastěji šlo přitom o politický klientelismus. Jako příklad může přitom posloužit celá řada členů BSS a jejich vztahy s Iljou Pavlovem. Nejvýraznější postavou byl v tomto ohledu Andrej Lukanov, který byl několikrát obviněn a stíhán za podezření z braní úplatků právě od Pavlova, respektive od vysokých představitelů Multigroup.¹⁶² Ačkoliv Lukanov oficiálně nezastával žádný vysoký post ani v jedné z Pavlovových firem, obecně byl považován za jednoho z nejdůležitějších partnerů Pavlova, a to především kvůli jeho vlivným kontaktům jak doma tak v zahraničí.

Za zmínku však stojí i kupříkladu Nedjalka Sandalska. Ta dlouhou dobu pracovala ve Výboru pro turismus při Ministerstvu kultury, kde se podílela na přípravě podkladů pro privatizaci turistického sektoru. Sandalska v polovině roku 1994 svůj post na ministerstvu opustila a téměř okamžitě se stala vice prezidentkou Multigroup a zároveň výkonnou ředitelkou jeho dceřiné společnosti Bulharského turistického holdingu (*Bălgarski turističeski holding*), kterému se ne příliš překvapivě podařilo v privatizaci cestovního ruchu uspět. Jako příklad přitom může posloužit koupě hotelu Varna či zisk 51 procent

¹⁵⁹ Kalinova a Baeva, *Bălgarskite prechodi*, 511.

¹⁶⁰ „Meksikanska kuchnja cãbra G-13 sãs SDS,“ 1. Též „Na sreštata s G-13 ne e postavjan vãprsosãt za finansova podkrepa na SDS,“ 2. Též „G-13 pak zapoãna samoizdrãvane,“ *Kapital* 2, č. 37 (září 1994): 5.

¹⁶¹ „Multigrup“ e ocnovnijat partn'or na BSP,“ *Demokracija* 6, č. 76 (1. duben 1995): 1 a 5.

¹⁶² „A Murder in Bulgaria,“ *The Economist*, poslední úprava 13. března 2003, staženo 20. března 2019, <https://www.economist.com/europe/2003/03/13/the-richer-they-are>.

akcií společnosti Balkanturist.¹⁶³ Dále je možné zmínit například Dimitára Ivanova, který byl po volbách v roce 1994 poslancem za BSS, přičemž zároveň zastával funkci vice prezidenta Multigroup.¹⁶⁴

Podobným způsobem bylo zapojeno do chodu státu i mnoho dalších zkoumaných aktérů. Kupříkladu Rumén Spasov a Veska Medžidieva se společně s ostatními členy ekonomické skupiny Orion výraznou měrou podíleli na financování předvolební kampaně BSS v roce 1994. Právě tak se jim podařilo zavázat si vedení socialistů v čele s Žanem Videnovem, který se stal po volbách ministerským předsedou. Několik představitelů skupiny Orion bylo brzy po volbách jmenováno do důležitých státních funkcí. Kupříkladu Krasimir Rajdovski se stal ředitelem tiskového centra Rady ministrů či Ljubomir Kolarov předsedou Výboru pro poštovní a dálkovou komunikaci.¹⁶⁵ Vesce Medžidievě se za vlády Videnova navíc podařilo získat licenci k otevření Zemědělské a průmyslové banky (*Zemedelska i promišlena banka*) i přes to, že disponovala velmi malým vstupním kapitálem.¹⁶⁶ Díky vlivným kontaktům ve vysoké politice se pak Medžidievě se Spasovem podařilo různými způsoby do nově otevřené banky převést poměrně velký obnos peněz ze státem vlastněné Bulharské zemědělské a průmyslové banky (*Bălgarska zemedelska i promišlena banka*), v jejímž vedení stanuli po zvolení Videnova lidé jemu blízcí.¹⁶⁷

Stejně si vliv u socialistů zajistil i Valentin Mollov. Ten se sice od BSP v prvních čtyřech letech transformace veřejně distancoval, důležité kontakty si však uvnitř strany udržoval. Ve chvíli, kdy se zdálo, že se mohou socialisté opět dostat k moci, pak stanul na straně BSP. Právě díky vládnímu kabinetu Videnova se Mollovovi podařilo pro své krachující společnosti získat další půjčky od státem vlastněných bankovních institucí.¹⁶⁸

¹⁶³ „Multigrup vleze i v turizma,“ *Kapital* 2, č. 23 (červen 1994): 1. Též Konstantin Nenov a Bicer Boev, „Multigrup ca ni Klienti, a vie ste obiknoveni chora,“ *Kapital* 2, č. 33 (srpen 1994): 16–17. Též „Multigrup stana sobstvenik na nacionalnija turoperator,“ *Kapital* 3, č. 15 (duben 1995): 13. Též „Multigrup – meždu sobstvenata si predstavata i istinata,“ *Demokracija* 7, č. 329 (28. listopad 1997): 10.

¹⁶⁴ Rumjana Ticholova, „Multigrup iska da izleze ot sjankata na Lukanov,“ *Kapital* 4, č. 15 (duben 1996): 1 a 18.

¹⁶⁵ Ganev, *Preying on the State*, 79.

¹⁶⁶ Peev, „Duma“ stava část ot nova grupovka,“ 1 a 12.

¹⁶⁷ Lilija Apostolova, „Neželan“ ot „Orion“ čovek oglavi fond „Zemedelie“,“ *Kapital* 4, č. 15 (duben 1996), 23. Též Ganev, *Preying on the State*, 77–85.

¹⁶⁸ Blagov, *Părvijat milion*, 27–35.

4.3 Schopnost státu reagovat na patologická chování oligarchů

Posledním parametrem, kterému je nezbytné věnovat pozornost, souvisí se schopností státu vymáhat platnost právních předpisů, a sankcionovat tudíž případná patologická chování extrémně bohatých jedinců. Jak již bylo naznačeno v předchozích částech této práce, bulharský stát se v tomto ohledu vyznačoval poměrnou nízkou jednoznačností a vymahatelností práva, korupcí, politickým klientelismem, ale také poměrně vysokou mírou organizovaného zločinu. Na základě toho je tedy možné předpokládat, že bulharský stát ve zkoumaném období nebyl schopen účelně kontrolovat chování oligarchů a trestat případné porušení právních předpisů.

Jako příklad slabosti státu v tomto kontextu může posloužit skandál týkající se prodeje dluhů dvou státních firem – Chimko a Kremikovci – společnosti Multigroup. Zatímco předmětem činnosti Chimko byla výroba zemědělských hnojiv, ve které si firma udržovala v Bulharsku monopolní postavení, Kremikovci patřila ve své době mezi největší kovodělný podnik nejen v Bulharsku, ale na celém Balkánském poloostrově. Obě tyto společnosti se však z různých důvodů v roce 1994 dostaly do velkých platebních potíží, přičemž nebyly schopny splácet svůj dluh vůči dodavateli plynu Bulgargaz, který byl rovněž vlastněný státem. Výkonný ředitel Bulgargazu Angel Popov na jaře 1994 rozhodl, že dluhy obou firem budou prodány dvěma bankám patřících pod holding Multigroup. Na základě smlouvy, podepsané na jedné straně Popovem a na druhé straně zástupci bank, pak došlo k prodeji dluhů (včetně úroků) za mnohem nižší cenu než byla jejich reálná hodnota.¹⁶⁹ Důležité je v tomto ohledu zmínit, že tehdy v Bulharsku neexistovala žádná legislativa stanovující přesná pravidla pro tento typ transakcí.

Podoba smlouvy se nicméně brzy dostala na veřejnost a vyvolala značné pobouření, jelikož se zdála jasně výhodnější pro Multigroup. Otázkou neoprávněnosti prodeje dluhů se v návaznosti na to začalo zabývat i Národní shromáždění. Hlavním argumentem přitom bylo, že Popov neměl pravomoc takovou smlouvu vůbec podepisovat, a tudíž je smlouva neplatná. Berovův kabinet nicméně rozhodl, že s ohledem na špatnou fiskální situaci země bude skutečně lepší, když dojde k prodeji pohledávek Chimko i Kremikovci soukromému subjektu. Bez jakéhokoliv výběrového řízení pak byla vybrána opět společnost

¹⁶⁹ Petko Todorov, „Multigrup obešta da ne privatizira Chimko i Kremikovci,“ *Kapital* 2, č. 25 (červen–červenec 1994): 1 a 7. Též Dobromir Vasilev, „Intrigata okolo Chimko i Kremikovci prodalžava,“ *Kapital* 2, č. 27 (červenec 1994): 21.

Multigroup.¹⁷⁰ Finální podoba nových smluv byla vypracována Výborem pro energetiku spadajícího pod Ministerstvo hospodářství, přičemž se výrazně nelišila od původního znění. Na počátku srpna pak Rada ministrů obsah smluv schválila.¹⁷¹ Takřka ihned po tom, co smlouvy vzešly v platnost, začaly obě společnosti poněkud překvapivě bez větších problémů pravidelně splácet své pohledávky novému věřiteli.¹⁷²

Na konci roku 1994 došlo k pádu Berovovy vlády a nový úřednický kabinet Renety Indžové se začal obchodní transakcí znovu zabývat. Podle premiérky totiž uzavření smluv podléhalo korupčnímu jednání, načež byl dán podnět policii k vyšetřování nezákonných aktivit.¹⁷³ Vzhledem k tomu, že hlavním cílem kabinetu Indžové bylo dovést zemi k předčasným volbám, konkrétní kroky v otázce pochybných smluv byly přenechány vítězi voleb, jímž se stali socialisté.¹⁷⁴ V březnu 1995 proto Videnova vláda schválila speciální dodatek k Zákonu o rozpočtu na rok 1995, ve kterém byly retrospektivně všechny dluhy Chimko a Kremikovci, které měly vůči Bulgargazu, uvedeny na příjmové stránce rozpočtu. Videnov přitom vycházel z předpokladu, že takto nemohou být dluhy převedeny do vlastnictví soukromého subjektu, a tudíž je smlouva anulována. Část poslanců nicméně dala dodatek k přezkoumání Ústavnímu soudu, protože podle nich narušoval smluvní svobody občanů garantované konstitucí. Ústavní soud skutečně uznal protiústavnost schváleného dodatku, zároveň však dal doporučení státnímu zastupitelství k prošetření nezákonnosti jednak okolností podpisu smluv, ale také jejich samotného obsahu. Současně s tím Videnovův kabinet vyzýval výkonné ředitele obou společností, aby dluhy Multigroup nesplácely a vyčkaly na rozhodnutí příslušných soudů.

Právě v tento moment se začala výrazně projevovat slabost bulharského státu. Vedení obou podniků sice skutečně na nějakou dobu pozastavilo splácení svých dluhů, brzy se však stalo terčem vyhrůzek, vydírání a násilných přepadení, v důsledku čehož došlo ke

¹⁷⁰ Asenov, „Berov usluži s dva dăržavni miliarda na „Multigroup,“ 1–2. Těž „Topdrama „Topenerdži“, ili kak chištijat interes može da pochabi bureto s med...“, *Bankeră* 3, č. 33 (122) (srpen 1995): 11.

¹⁷¹ „Šte sădjat li „Bulgargaz“ i „Multigrup“ dăržavata,“ *Demokracija* 6, č. 5 (6. ledna 1995): 1 a 4. Těž Ivo Prokopiev, „S korupcija kăm kapitalizăm,“ *Kapital* 2, č. 30 (srpen 1994): 16–17.

¹⁷² Galina Aleksandrova, „Kremikovci“ plašta na Multigrup po Nedejstvašt dogovro,“ *Kapital* 3, č. 1 (leden 1995): 12.

¹⁷³ „Slučajat Želev – „Multigrup“ vlezv v Komisijata po korupcija,“ *Demokracija* 6, č. 92 (20. duben 1995): 2.

¹⁷⁴ Ganev, *Preying on the State*, 106–110. Těž „Pravitelstvoto objavi razvoda si s „Multigrup“,“ *Demokracija* 5, č. 188 (19. srpen 1994): 1. Těž „Šte sădjat li „Bulgargaz“ i „Multigrup“ dăržavata,“ 1 a 4.

znovuobnovení plateb Multigroup.¹⁷⁵ Stejný tlak ze strany silových skupin byl vyvíjen i na příslušné zaměstnance soudů, prokuratury i policejní vyšetřovatele, kteří se případem zabývali.¹⁷⁶ Současně s tím společnost Multigroup podala žádost o úvěr u Státní spořitelny (*Dăržavna spestovna kasa*), za který by rušila právě podepsanými kontrakty. Ve chvíli, kdy tedy Nejvyšší soud rozhodoval o tom, zda byly okolnosti vzniku smluv opravdu nezákonné a zda je smlouvy možné z právního hlediska považovat za platné, vedení Státní spořitelny rozhodlo, že jsou stejné dokumenty legitimní bankovní zárukou za poskytnutý úvěr. Nejvyšší soud nakonec po dlouhém procesu prohlásil smlouvy za neplatné, Státní spořitelna tak přišla o poskytnutou záruku a zároveň o půjčený obnos peněz, kterou Multigroup nikdy zpět nevrátil.¹⁷⁷

4.4 Specifika bulharské oligarchie

Jak vyplývá z předchozí analýzy, strategie jednotlivých bulharských oligarchů pro prosazení svých zájmů se v průběhu devadesátých let proměňovaly s tím, jak postupoval proces transformace. V první polovině zkoumaného období bylo možné zpozorovat poměrně velkou snahu oligarchů koordinovat své strategie pro prosazení zájmů, a to především skrze větší a hlavně formalizovanou spolupráci. Záměrem přitom bylo účinněji vytvářet tlak na politické představitele tak, aby přijímané reformy byly v souladu s prioritami oligarchů. Emblematickým se v tomto ohledu stal Svaz velkých průmyslníků, ve kterém se sdružilo třináct nejvlivnějších ekonomických elit Bulharska té doby a jehož hlavním cílem bylo zablokovat privatizační plán přímých prodejů zahraničním investorům. Zhruba od poloviny roku 1994 nicméně začalo docházet k postupnému tříštění této organizace na menší uskupení, a to především podle ekonomických priorit příslušných aktérů.

S ohledem na skutečnost, že koordinace strategií mnohdy nevedla k žádoucím cílům, se museli oligarchové pro prosazení svých zájmů zasadit i samostatně. Přijímali pro

¹⁷⁵ „Chimko ne predostavja iključitelni prava na nikoj tãrgovski partn'or,“ *Kapital* 5, č. 15 (duben 1995): 15. Též „Multigrup“ ostava v „Kremikovci“,“ *Demokracija* 6, č. 113 (17. květen 1995): 4. Též „Multigrup“ poluči „Chimko“,“ *Demokracija* 6, č. 114 (18. květen 1995): 4.

¹⁷⁶ Galina Aleksandrova a Ivo Prokopiev, „Multigrup i pravitelstvoto ubývvat „Chimko“ II,“ *Kapital* 5, č. 19 (květen 1995): 19–21. Též „Topdrama „Topenerdži“, ili kak chištijat interes može da pochabi bureto s med...,“ 11.

¹⁷⁷ Ganev, *Preying on the State*, 109.

to nejrůznějších taktik, které v řadě případů vykazovaly protikladný charakter. V prvním období tranzice nebylo ničím neobvyklým, že oligarchové využívali služeb bezpečnostních agentur, které používaly nelegální metody a byly napojené na struktury organizovaného zločinu. K zastrašení konkurence, která by ohrožovala příjmy oligarchy, pak stačilo angažovat tyto společnosti, které se nejrůznějšími způsoby snažily dosáhnout žádoucího cíle. Velmi aktivně tyto služby využíval hlavně Ilja Pavlov. Někteří oligarchové se však od těchto metod distancovali a dávali přednost méně agresivním, byť stále ne příliš etickým. Populární byl v tomto ohledu prostor masových medií, který umožňoval vytvářet poměrně velký tlak jak na politické představitele, tak na ostatní oligarchy. Dominantní byl v této oblasti zejména Valentin Mollov a Peťo Bláško. Ti od počátku devadesátých let ovládali vydavatelskou společnost Media holding group, jejíž tiskoviny patřily mezi vůbec nejčtenější.

Většina oligarchů se ve zkoumané době také snažila zapojovat do chodu státu. I v tomto ohledu se strategie jednotlivých oligarchů poměrně dost lišily. Ilja Pavlov, Veska Medžidieva a Rumen Spasov dávali přednost jednání ze zákulisí, pro co využívali hlavně politické klientelismu. Oproti tomu Vencislav Josifov či kupříkladu Dombromir Gušterov preferovali aktivní zapojení, pročež sami kandidovali na post starosty Sofie a na post poslance. Jiní oligarchové pak zakládali politické strany se záměrem na nejvyšší úrovni prosazovat své zájmy. Velmi aktivní byl v tomto ohledu Valentin Mollov a Peťo Bláško. Nutno však podotknout, že pokusy přímé angažovanosti nebyli příliš úspěšné.

Nutným pravidlem nicméně nebylo, aby vzorce chování aktérů zůstávaly stejnorodé po celé období. Pověštinou přitom šlo o proměnu agresivního jednání v umírněné s tím, jak se měnila povaha prostředí. Zřetelné to bylo kupříkladu u Emila Kjuleva a Valentina Mollova, jejichž jednání z počátku devadesátých let je možné bezesporu zařadit do *agresivní oligarchie*. K zásadní proměně u nich pak došlo v důsledku sporů uvnitř G-13 v polovině roku 1994, načež se snažili zřetelně vymezovat oproti chování ostatních členů a zejména pak proti chování Ilji Pavlova. Naproti tomu jednání některých v průběhu devadesátých let oscillovalo mezi oběma typy oligarchie. Typickým byl v tomto ohledu již zmíněný Pavlov, který sice ve většině případů dával přednost útočnému jednání charakteristickému pro *agresivní oligarchii*, někdy však přeci jenom volil spíše umírněnější strategie.

Co se týká schopnosti státu reagovat na patologická chování, a tedy především na chování v rámci agresivní oligarchie, z příkladu prodeje dluhů dvou státních firem

soukromé společnosti vlastněné Pavlovem jasně vyplývá, že bulharský stát tuto schopnost ve zkoumaném období pozbýval. Smlouva o příslušné transakci totiž nejen že byla uzavřena za zvláštních podmínek implikující korupční jednání a na poli Národního shromáždění její podobu hájila na úkor státu nemalá část poslanců, ale ani policie a soudy nebyly schopny se k případu nestranně postavit. Ačkoliv Nejvyšší soud nakonec rozhodl ve prospěch státu, Multigroup se podařilo ze státem vlastněných podniků odčerpat nemalý obnos peněz, jež se státu nikdy nepodařilo vymoci zpět.

Závěr

Živkovův režim v listopadu 1989 po více než třech desetiletých své existence padl a s ním se téměř okamžitě zhroutil i celý komunistický režim. Bulharsko se díky tomu ocitlo na cestě transformace směrem k demokracii a tržnímu hospodářství. Po více jak čtyřiceti letech byla v Bulharsku obnovena občanská práva a svobody, politický pluralismus, ale také tržní hospodářství. Jedním z důsledků těchto změn byla také poměrně značná nerovnost v distribuci bohatství, která dala postupně vzniknout úzké skupině velmi bohatých osob. Ty bývají mnohdy jak v obecném, tak i v odborném diskurz označovány jako oligarchové.

Bulharskou oligarchii období mezi lety 1989 a 1997 je však nutné vnímat v širším kontextu strukturálních změn, které v zemi v této době procházely. Proces transformace se totiž netýkal pouze politického či hospodářského uspořádání, zahrnoval také proměnu sociálního složení obyvatelstva. V případě Bulharska nelze říct, že se jednalo o proces zcela bezproblémový. Jeden ze zásadních problémů bulharské transformace přitom spočíval v neexistenci dostatečně silného politického vedení, které by bylo schopné přijmout a zavést systematický plán reform. Nové právní předpisy byly poměrně nejednoznačné, což dávalo možnost jejich rozličné interpretaci. Právní předpisy byly navíc zaváděny velmi nekonzistentně. Celá řada zákonů byla totiž v důsledku nefunkčnosti, nespokojenosti obyvatel či změně rozpoložení politických sil v Národním shromáždění brzy odvolána a nahrazena zákony novými. Důsledky toho se projeví brzy a to nejen ve zhoršující se hospodářské situaci, ale také ve slabosti státu vymáhat dodržování právních předpisů. Zcela zásadní přitom byla absence monopolu na užití síly, kterým by mohly být vynuceny státní zájmy. Bulharsko devadesátých let se díky tomu vyznačovalo mimo jiné vysokou mírou kriminality a s ní souvisejícím organizovaným zločinem. Složitost procesu transformace tak měla za následek časté změny jak v povaze prostředí, ve kterém oligarchové působili, tak v povaze nebezpečí, která oligarchy co do ztráty majetku ohrožovala.

Jedním z charakteristických rysů bulharské oligarchie byla poměrně velká snaha aktérů koordinovat své strategie pro posazení svých zájmů. Jejich hlavním záměrem přitom bylo efektivněji vytvářet tlak na politické představitele tak, aby přijímané reformy byly v souladu s prioritami oligarchů. Mimo to se touto spoluprací oligarchové snažili předejít potenciálním nebezpečím plynoucím z nekalé konkurence. Až do roku 1994 měla navíc tato spolupráce institucionalizovanou podobu, ať už se jednalo o Svaz občanů pro

podnikatelskou iniciativu, Bulharský svaz soukromých podnikatelů „Oživení“, Konfederaci soukromých podnikatelů, Klub „Patronát“, či Konfederaci velkých průmyslníků. Všem těmto uskupením se do určité míry skutečně dařilo účinně vytvářet tlak na politické představitele. První dvě zmíněné organizace byly přizvány k jednáním tripartity, zatímco poslední se profilovala jako oficiální lobbistická struktura, kterou velká část poslanců brala na zřetel. Postupně však došlo uvnitř těchto organizací k rozkolům mezi jejich členy, což mělo z následků jejich fragmentaci. Oligarchové se pak začali sdružovat do menších celků, a to především na základě svých ekonomických zájmů. Vznikala tak celá řada společných podniků či konsorcií.

Koordinací strategií však oligarchové nedokázali eliminovat všechna nebezpečí, která jejich bohatství v této době ohrožovala. Pro prosazení svých zájmů se proto museli zasadit i samostatně. Jak vyplynulo z mé analýzy bulharští oligarchové v tomto ohledu přijímali rozličné strategie. Na základě komparace jejich konkrétních jednání se mi však podařilo vyzorovat i jisté podobnosti, což mi umožnilo rozlišit dva typy oligarchie: *agresivní a umírněnou*.

Jednání aktérů reprezentujících *agresivní oligarchii* se vyznačuje poměrně velkou útočností, která se projevuje záměrným poškozováním nebo násilným omezováním jiných jedinců či jejich majetku. Nemusí přitom nutně jít pouze o nepřátelské chování vůči ostatním bohatým osobám, nýbrž vůči komukoliv, kdo stojí v cestě prosazení zájmu daného oligarchy. Pro aktéry v tomto případě není prioritní, zda je jejich chování zdiskredituje v očích veřejnosti či politických představitelů. Mnohem důležitější pro ně je, aby jejich bohatství bylo skutečně v daný moment ochráněno nehledě na to, jaké by mohlo mít jejich jednání dopady pro bohatství v budoucnosti. Aktéři tedy nevěnují žádnou pozornost tomu, zda jsou jimi přijímané strategie v souladu s právními předpisy. Častými praktikami proto jsou politická korupce, zastrasování, vydírání, přičemž výjimkou není ani použití násilí.

Naproti tomu aktéři charakterizovaní jako *umírnění oligarchové* se vyznačují tím, že kladou velký důraz na zákonnost a transparentnost svého chování. Oproti předchozímu typu totiž v *umírněné oligarchii* hraje pozitivní obraz aktéra velkou roli. Oligarchové si proto dávají velký pozor, aby jimi přijaté strategie nepřekračovaly hranice zákona. I přes to, že se stát vyznačuje absencí schopnosti vymáhat právní předpisy a dává tak prostor případným patologickým chováním, oligarchové se takovýmto způsobem jednání vyhýbají a navíc se vůči nim veřejně vymezují. Krom toho se snaží aktivně politicky angažovat,

neboť v přímé participaci na politickém dění spatřují možnost prosadit své zájmy oficiální a hlavně zákonnou cestou.

Na příkladu Bulharska v období mezi lety 1989 a 1997 je zřejmé, že v jednom místě nemusí oligarchové jednat podle stejných vzorců chování, nýbrž mohou přijímat pro prosazení svých zájmů rozličné strategie. Z výsledků této studie je navíc jasně vidět, že jejich jednání může mít i zcela protikladný charakter. Navržené doplňující typy oligarchie – *umírněná* a *agresivní* – pak i přes své limity, plynoucí hlavně z toho, že byly odvozeny na základě zkušenosti jednoho státu, představují nové možnosti v chápání fenoménu oligarchie a otevírají tak prostor pro další zkoumání této problematiky.

Summary

In November 1989, Bulgarian communist regime had collapsed, and the country found itself on the transition path towards democracy and market economy. The transition process in Bulgaria, after long years under the communist regime, was very difficult and contentious process. One of the fundamental problems of the Bulgarian transition was the lack of strong political leadership capable of adopting any systematic reform plan. Due to the frequent cabinet changes, the new administrative regulations had been introduced very inconsistently, many laws were rather ambiguous and allowed more than one interpretation. Delays in the adoption of economic and political reforms led to a dramatic worsening of the economic situation, the upsurge of crime and very weak rule of law. The problematic transition entailed also widespread transfer of state-owned assets into private hands. This created the opportunities for the emergence of a small group of ultra-wealthy citizens who had been to a varying degree involved in the process of policy decision-making. In this context, many observers claim that one can speak of state capture by private economic actors in case of Bulgaria in the 1990s, implying the existence of oligarchy.

This diploma thesis focused on the process of oligarchization of Bulgaria in the years 1989 and 1997. Its objective was twofold: to offer a complex insight into the Bulgarian oligarchy in the very first years of the transition period and to further develop the oligarchic typology advanced by an American political scientist Jeffrey Winters. Concerning the theoretical perspective of Winters, the oligarchic strategies for wealth defence were analysed in the broader context of the structural changes that took place in the country within the examined period.

In Bulgaria, property was not reliably defended externally by state and its institutions and thus oligarchs had to defend their property rather directly. Bulgarian oligarchs sometimes chose to cooperate in order to pursue their interests more effectively and to avoid any lateral attack from the other oligarchs. However, their cooperation had not been sufficient enough to ensure the security of their property and they had to act also individually. Based upon the analysis this diploma thesis has shown that, within one country, the oligarchs can adopt diverse strategies for wealth defence implying that one cannot speak of oligarchy in singular. By comparing those strategies, I have distinguished aggressive and moderate oligarchy.

In conclusion, the general nature of oligarchy changes as threats to oligarchs transforms and sometimes as relations among cooperating oligarchs break down. Therefore, oligarchs have to adopt different strategies for wealth defence that is a central focus of the study of this phenomenon. While Winters claim that based upon variations in those strategies one can distinguish four types of oligarchy, each of them appearing in one place and in one time, this diploma thesis revealed that in case of the transition country there could be different types present simultaneously.

Seznam použitých zkratk

BBB – Bulharský byznys blok (*Bălgarski biznes blok*)

BKS – Bulharská komunistická strana (*Bălgarska komunističeska partija*)

BSS – Bulharská socialistická strana (*Bălgarska socialističeska partija*)

G-13 – Konfederace velkých průmyslníků (*Konfederacija na edrite industrialci*)

HPS – Hnutí za práva a svobody (*Dviženie za prava i svobody*)

SDS – Svaz demokratických sil (*Săjuz za demokratičnite sili*)

SSIG – Svaz občanů pro podnikatelskou iniciativu (*Săjuz za stopanska iniciativa na graždanite*)

Seznam použitých zdrojů

Primární zdroje

Oficiální dokumenty

National Assembly of the Republic of Bulgaria. „Constitution of the Republic of Bulgaria Prom. Sg 56/13 Jul 1991.“ Constitution. Staženo 31. prosince 2018. <https://www.parliament.bg/en/const/>.

Prameny subjektivní povahy

„A Murder in Bulgaria.“ *The Economist*. Poslední úprava 13. března 2003. Staženo 20. března 2019. <https://www.economist.com/europe/2003/03/13/the-richer-they-are>.

Aleksandrova, Galina. „Kremikovci“ plašta na Multigrup po Nedejstvašt dogovro.“ *Kapital* 3, č. 1 (leden 1995): 12.

Aleksandrova, Galina a Ivo Prokopiev. „Multigrup i pravitelstvoto ubývat „Chimko“ II.“ *Kapital* 5, č. 19 (květen 1995): 19–21.

Apostolova, Lilija. „Neželan“ ot „Orion“ čovek oglavi fond „Zemedelie“.“ *Kapital* 4, č. 15 (duben 1996), 23.

Asenov, Ivan. „Berov usluži s dva dăržavni miliarda na „Multigroup.“ *Demokracija* 5, č. 176 (5. srpen 1994): 1–2.

Boev, Biser „Multigrup poiska preferencii za nacionalnija kapital.“ *Kapital* 2, č. 9 (březen 1994): 3.

Bojadžieva, Milena „Multigrup vărvi ot „patriotičnija“ sājuz.“ *Demokracija* 6, č. 41 (17. únor 1995): 1.

Bončev, Petăr. „I Mollov e gotov da săștavi pravitelstvo.“ *Demokracija* 1, č. 220 (6. listopadu 1990): 2.

Borisova, Nora. „Bălgarski biznes partija šte učastva samo v obštinskite izbori.“ *Demokracija* 2, č. 174 (24. červenec 1991): 2.

„BSP plaštacha na milionera Vencislav Josifov.“ *Demokracija* 6, č. 251 (26. říjen 1995), 1–2.

Damjanov, Ilija. „Mollov bil „pravitelstven korektiv.“ *Demokracija* 2, č. 303 (21. prosince 1991), 2.

Denčev, Ivo. „Šefät na PČB – kandidat za kmet na Sofija.“ *Kapital* 3. č. 28 (červenec 1995): 1.

Dimitrova, Marija. „Častnijat proizvoditel – novijat bälgarski biznesmen.“ *Demokracija* 1, č. 58 (2. květen 1990): 1.

„Dvama šte podsiljat G-13 v nedelja.“ *Demokracija* 4, č. 119 (31. květen 1994): 4.

„Ekspert Gušterov – nezavisim deputat.“ *Kapital* 2, č. 45 (listopad 1994): 4.

„Embargov patrol zadärža korab s petrol na „Multigrup“.“ *Demokracija* 4, č. 26 (1. únor 1994): 1.

„G-13 naistina šte se razcepi.“ *Demokracija* 4, č. 128 (10. červen 1994), strana 2.

„G-13 poiska učastie v privatizacijata, pravitelstvoto poslušno koziruva.“ *Demokracija* 4, č. 262 (9. listopad 1993): 1.

„G-13 pak započna samoizdržavane.“ *Kapital* 2, č. 37 (září 1994): 5.

Georgiev, Cvetan. „Milionerät Mollov otnovo negoduva.“ *Demokracija* 2, č. 116 (17. květen 1991): 2.

„Govori se.“ *Kapital* 1, č. 3 (říjen 1993): 15.

Charmandžiev, Filip. „Prekrojavana na biznesprostanstvoto,“ *Kapital* 1, č. 8 (listopad 1993): 8–9.

„Chimko ne predostavja iključitelni prava na nikoj tärgovski partn’or.“ *Kapital* 5, č. 15 (duben 1995): 15.

„Ilija Pavlov šte obednijava G-13 okolo „Multigrup.“ *Demokracija* 5, č. 178 (8. srpen 1994): 1.

Jordanov, Ljubomir. „“Multigroup“ nezakonno stroi pristanište za petrol.“ *Demokracija* 4, č. 28 (3. únor 1994): 1 a 3.

„Josifov väzstanovjava členstvoto si v BSP.“ *Demokracija* 6, č. 265 (11. listopad 1995): 2.

„Kakvo otbärna lisicata na malkija princ...“ *Bankerä* 2, č. 1 (39) (leden 1994): 23.

„Kakvo stava s G-13?.“ *Bankerä* 2, č. 38 (76) (říjen 1994): 23.

Kokuškin, Lev. „Bälgarskijät biznes blok njama ništo obšto s BSP, no ra čita na vrážki säš SDS.“ *Demokracija* 2, č. 47 (25. únor 1991): 4.

———. „Blagodarenie na „ubijstveni“ danäci g-n Mollov stana Milioner.“ *Demokracija* 2, č. 271 (14. listopad 1991): 2.

Krumova, Rozina. „Časten biznes – pälni magazini.“ *Demokracija* 1, č. 250 (11. prosinec 1990): 1.

„Meksikanska kuchnja cäbra G-13 säš SDS,“ *Kapital* 2, č. 10 (březen 1994): 1.

„Ministärät na otbranata se sreštna s G-13.“ *Demokracija* 4, č. 301 (24. prosince 1993): 2.

„Mollov be kritikuvan i smenen.“ *Demokracija* 4, č. 105 (12. květen 1994), 2.

„“Multigrup“ e ocnovnijat partn’or na BSP.“ *Demokracija* 6, č. 76 (1. duben 1995): 1 a 5.

„Multigrup – meždu sobstvenata si představa i istinata.“ *Demokracija* 7, č. 329 (28. listopad 1997): 10.

„“Multigrup“ ostava v „Kremikovci“.“ *Demokracija* 6, č. 113 (17. květen 1995): 4.

„“Multigrup“ polučü „Chimko“.“ *Demokracija* 6, č. 114 (18. květen 1995): 4.

„Multigrup stana sobstvenik na nacionalnija turoperator.“ *Kapital* 3, č. 15 (duben 1995): 13.

„Mollov se ottegli ot tristrannoto sporazumenie.“ *Demokracija* 2, č. 29 (15. únor 1991): 1.

„Multigrup se opita „da regulira“ pazara na zachar.“ *Kapital* 2, č. 16 (duben-květen 1994): 1 a 5.

„Multigrup vleze i v turizma.“ *Kapital* 2, č. 23 (červen 1994): 1.

„“Multigrup“ vnezapno reši da demonstrira prozračnost.“ *Demokracija* 6, č. 174 (28. červenec 1995): 2.

„Multigrup započna da izkupuva vestnici.“ *Kapital* 2, č. 13 (duben 1994): 1.

„Na sreštata s G-13 ne e postavjan väprsošät za finansova podkrepa na SDS.“ *Demokracija* 4, č. 61 (16. březen 1994): 2.

Nenov, Konstantin a Bicer Boev. „Multigrup ca ni Klienti, a vie ste obiknoveni chora.“ *Kapital* 2, č. 33 (srpen 1994): 16–17.

- Nikolov, Lev. „Mollov ne iska da stava amerikanec.“ *Demokracija* 2, č. 99 (26. duben 1991): 2.
- „SSIG pred kriza.“ *Demokracija* 2, č. 86 (11. duben 1991): 4.
- Sugarev, Edvin. „Pārva častna banka se plāšta kām falita.“ *Demokracija* 6, č. 250 (25. řijna 1995): 1–2.
- „Partija „Liberali“ ostana s Patriotičnija sājuz.“ *Kapital* 3, č. 27 (červenec 1995): 3.
- Pavlova, Iskra. „Brak meždu Berov i „Multigrup“ e imalo,“ *Demokracija* 6, č. 22 (26. leden 1995): 3.
- Peev, Dimitār. „„Duma“ stava čast ot nova grupovka.“ *Kapital* 3, č. 10 (březen 1995): 1 a 12.
- Petrov, Nedko. „V „Muligroup“ ne rabotjat generali, a polkovnici.“ *Demokracija* 4, č. 27 (2. únor 1994): 1–2.
- „Pravitelstvoto objavi razvoda si s „Multigrup“.“ *Demokracija* 5, č. 188 (19. srpen 1994): 1.
- Prokopiev, Ivo. „Šte donesat li 13-te golemi spoluka za Bālgarija? “ *Kapital* 1, č. 1 (řijen 1993): 8–9.
- . „Igrata na G-13 cvārši.“ *Kapital* 2, č. 19 (květen 1994): 12–13.
- . „Dāržavata Multigrup.“ *Kapital* 2, č. 5 (únor 1994): 12–13.
- . „S korupcija kām kapitalizām.“ *Kapital* 2, č. 30 (srpen 1994): 16–17.
- „Pārva častna banka smenja firmenata ochrana s policija.“ *Kapital* 3, č. 18 (květen 1995): 14.
- „Sdruženieto Nove-Medija_Darik šte pravi pečatnica i kabelna televizija.“ *Dnevnik*.
Poslední úprava 1. leden 1995. Staženo 15. březen 2019.
https://www.dnevnik.bg/print/arhiv_pari/1995/01/01/1387540_sdruzenieto_nove-media-darik_shte_pravi_pechatnica_i/
- „Slučajat Želev – „Multigrup“ vleze v Komisijata po korupcija.“ *Demokracija* 6, č. 92 (20. duben 1995): 2.
- Stoičkova, Nora. „Častnicite šte podkrepjat Bālgarski biznes partija.“ *Demokracija* 2, č. 179 (30. červenec 1991): 2.

„Säobštenie – G-13.“ *Bankerä* 2, č. 6 (leden 1994), 2.

„Šte sädjat li „Bulgargaz“ i „Multigrup“ däržavata.“ *Demokracija* 6, č. 5 (6. ledna 1995): 1 a 4.

Ticholova, Rumjana. „Vasil Božkov se otteglja ot chazarta.“ *Kapital* 3, č. 1 (leden 1995): 1 a 11.

———. „Čestnite častnici“ napusnacha „nacionalnite kapitalisti.“ *Kapital* 3, č. 8 (únor 1995): 1 a 11.

———. „Multigrup iska da izleze ot sjankata na Lukanov.“ *Kapital* 4, č. 15 (duben 1996): 1 a 18.

Todorov, Petko. „Multigrup obešta da ne privatizira Chimko i Kremikovci.“ *Kapital* 2, č. 25 (červen–červenec 1994): 1 a 7.

„Topdrama „Topenerdži“, ili kak chištijat interes može da pochabi bureto s med...“ *Bankerä* 3, č. 33 (122) (srpen 1995): 11.

„Tova li e krajat na G-13?“ *Bankerä* 2, č. 30 (68) (říjen 1994): 1 a 6.

„“Tron“ i „Turistsport“ se obedinjavat.“ *Kapital* 2, č. 18 (květen 1994), 1.

„Učredeno e novo akcionerno družestvo „Medija-Nove-Darik“.“ *Kapital* 3, č. 3 (leden 1995): 3.

„Uličnata vojna kato forma na konkurencija.“ *Kapital* 2, č. 4 (leden–únor 1994): 5.

„Vasil Božkov može da prodade i „Nove Cholding“.“ *Kapital* 3, č. 18 (květen 1995): 1.

„Vasil Božkov očakva vlastite da izjasnat na kogo preči novijat mu biznes.“ *Banker* 3, č. 4 (93) (únor 1995): 7.

Vasilev, Dobromir. „Intrigata okolo Chimko i Kremikovci prodälžava.“ *Kapital* 2, č. 27 (červenec 1994): 21.

Sekundární zdroje

Monografie

Aristoteles. *Politika*. Přeložil Antonín Kříž. Praha: Rezek, 1998.

- Åslund, Anders. *Russia's Capitalist Revolution: Why Market Reform Succeeded and Democracy Failed?* Washington: Peterson Institute for International Economics, 2007.
- Berle, Adolf Augustus. *Power without Property: A New Development in American Political Economy*. San Diego: Harcourt Trade Publishers, 1962.
- Bělovský, Petr. „Občanské právo.“ V *Komunistické právo v Československu*, editovali Michal Bobek, Pavel Molek a Vojtěch Šimíček, xx. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2009.
- Bílý, Jiří. *Právní dějiny na území ČR: vysokoškolská učebnice*. Praha: Linde, 2003.
- Blagov, Krum. *Přrvijat milion*. Sofie: Reporter, 2011.
- Bratoeva-Manoleva, Silviya. *Macroeconomic Determinants of Income Inequality in Bulgaria*. Sofia: Bulgarian Economic Papers, 2017.
- Crampton, Richard J. *Bulgaria*. New York :Oxford University Press, 2007. ProQuest Ebrary.
- Crawford, Beverly and Arend Lijphart. „Old Legacies, New Institutions: Explaining Political and Economic Trajectories in Post-Communist Regimes.“ V *Liberalization and Leninist Legacies: Comparative Perspectives on Democratic Transtition*, editovali Beverly Crawford and Arend Lijphart, xx. Berkeley: University of California Press 1997.
- Čalákov, Ivan. *Mrežite na prechoda: Kakvo vsáštnost se sluči v Bălgarija sled 1989 g.* Sofia: Iztok-Zapad, 2008.
- Dahl, Robert . *A Preface to Economic Democracy*. Los Angeles: University of California Press, 1984.
- Dimitrov, Philip. *Revisiting the Beginning of the Bulgarian Transition 25 Years after the First UDF Government*. Sofia: American Research Center in Sofia, 2016.
- Dobrinski, Rumen. *Transition Failures: Anatomy of the Bulgarian Crisis*. Wien: Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, 1997.
- Fortescue, Stephens. *Russia 's Oil Barons and Metal Magnates: Oligarchs and the State in the Transition*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2006.

- Ganev, Venelin. *Preying on the State: The Transformation of Bulgaria after 1989*. Ithaca: Cornell University Press, 2007.
- Hellman, Joel S. Geraint Jones a Daniel Kaufmann. *Seize the State, Seize the Day: An empirical analysis of State Capture and Corruption in Transition*. Washington DC: World Bank, 2000.
- Kalinova, Evgenija a Iskra Baeva. *Bálgarskite prechodi 1939–2010*. Sofia: Paradigma, 2010.
- Kitschelt, Herbert a kolektiv. *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Kubát, Michal. *Politická opozice v teorii a stredoevropské praxi: (vybrané otázky)*. Praha: Dokořán, 2010.
- Linz, Juan J. a Alfreň Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996.
- Litera, Bohuslav, Jiří Vykoukal a Miroslav Tejchman. *Východ: Vznik, vývoj a rozpad východního bloku 1944–1989*. Praha: Libri, 2004.
- Mihov, Ilian. „The Economic Transition in Bulgaria, 1989–1999.“ V *Transition: The First Decade*, editovali Mario I. Blejer a Marko Škreb. Cambridge: The MIT Press, 2001.
- Miller, Jeffrey a Stefan Petranov. *The Financial System in Bulgarian Economy*. Sofie: Bulgarian National Bank, 2001.
- Petkov, Mikhail. *Oligarchic Party-Group Relations in Bulgaria The Extended Parentela Policy Network Model*. Naples: Palgrave Macmillan, 2019.
- Piketty, Thomas. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: Harvard University Press, 2017. ProQuest Ebrary.
- Platón. *Ústava*. Přeložil František Novotný. Praha: Oikoymenth, 2001.
- Rychlík, Jan a kolektiv. *Dějiny Bulharska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016.

Singer, Joseph William. „From Title to Entitlement.“ V *Property and Values: Alternatives To Public and Private Ownership*, editovali Charles Geisler a Gail Daneker, xxx. Washington, DC: Island Press, 2000.

———. *Entitlement: The Paradoxes of Property*. New Haven: Yale University Press, 2000.

Stojanov, Lăčezar a Veselin Metodiev. *Bălgarski konstitucii i konstitucionni proekti*. Sofie: Petăr Beron, 1990.

Tejchman, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum, 2017.

Šentov, Ognjan Bojko Todorov a Aleksandăr Stojanov. *Organiziranate prestăpnost v Bălgarija: Pazari i tendencii*. Sofie: Centăr za izsledvane na demokracijata, 2007.

Winters, Jeffrey. *Oligarchy*. New York: Cambridge University Press, 2011.

Časopisecké studie

Baeva, Iskra. „Why there was only weak opposition among Bulgarian Intelligentsia?.“ *Almanach Via Evrasia* 3 (2014): 1–22.

Bakardžieva, Maria. „The New Media Landscape in Bulgaria.“ *The Canadian Journal of Communication* 20, č. 1 (1995): 67–79.

Barnes, Andrew. „Extricating the state: The move to competitive capture in post-communist Bulgaria.“ *Europe-Asia Studies* 59, č. 1 (Leden 2007): 71–95.

Blomley, Nicholas. „Law, Property, and the Geography of Violence: The Frontier, the Survey, and the Grid.“ *Annals of the Association of American Geographers* 93, no. 1 (Březen 2003): 121–141.

Dahl, Robert. „The Concept of Power.“ *Behavioral Science* 2:3 (Červenec 1957): 201–215.

Ganev, Venelin I. „The Separation of Party and State as a Logistical Problem: A Glance at the Causes of State Weakness in Postcommunism.“ *East European Politics and Societies* 15, č. 2 (2001): 389–420.

Hellman, Joel S. „Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transition.“ *World Politics* 50, č. 2 (Leden 1998): 203–234.

Hellman, Joel S. a Daniel Kaufman. „Confronting the Challenge of State Capture in Transition Economies.“ *Finance and Development* 3, č. 38 (leden 2001): 31–36.

- Karasimeonov, Georgi. „Parliamentary Elections of 1994 and the Development of the Bulgarian Party System.“ *Party Politics* 1, č. 4 (1995): 579–587.
- Leach, Darcy K. „The Iron Law of What Again? Conceptualizing Oligarchy Across Organizational Forms.“ *Sociological Theory* 23:3 (Září 2005): 312–337.
- Marcheva, Iliyana. „The Socioeconomic Consequences of Privatization in Bulgaria at the End of the 20th and the Beginning of the 21st Century.“ *Bulgarian Historical Review* 1–2 (2013): 102–136.
- Mladenova, Zoya a James Angresano. „Privatization in Bulgaria.“ *East European Quarterly* 30, č. 4 (Leden 1997): 495–516.
- Naxera, Vladimír. „Korupce a klientelismus v bývalých komunistických režimech střední a východní Evropy.“ *Politické vědy* 1 (2014): 54–76.
- Naxera, Vladimír. „Stranická patronáž a její vztah ke korupci a klientelismu: teoretický koncept a nástin uplatněný v postkomunistickém prostředí.“ *Středoevropské politické studie* 16, č. 4 (2014): 264–287.
- Nikolov, Javo. „Organized Crime in Bulgaria.“ *East European Constitutional Review* 6 (1997): 80–84.
- Offe, Claus. „Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe.“ *Social Research* 58, č. 4 (Zima 1991), 865–892.
- Paraskevov, Vasil. „The Decline of Socialism in Bulgaria: Mikhail Gorbachev, Todor Zhivkov and Soviet Perestroika, 1985–1989.“ *Socialist History* 42 (2012): 25–42.
- Singer, Joseph William. „Re-Reading Property.“ *New England Law Review* č. 26 (Jaro 1992): 711–730.
- Stoyanov, Alexander. „Private Business and Entrepreneurial Inclinations in Bulgaria.“ *International Journal of Sociology* 27, č. 3 (Zima 1997): 51–79.
- Tollison, Robert D. „The Economic Theory of Rent Seeking.“ *Public Choice* 152, č. 1/2 (Červenec 2012): 73–82.
- Tzvetkova, Marina. „Aspects of the evolution of extra-legal protection in Bulgaria (1989–1999).“ *Trends in Organized Crime* 11 (2008): 326–351.

Internetové zdroje

„Za perioda ot Osvoboždenieto do dnes Sofijskata obština e rãkovodena ot 56-ma kmetove.“ Sofia oficialen portal. Staženo 18. března 2019.
<https://www.sofia.bg/web/tourism-in-sofia/mayors-of-sofia-municipality>